

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

LYGINAMOSIOS POLITIKOS MAGISTRO PROGRAMA

GYTIS MAŽEIKA

II kurso studentas

**KAITOS GALIMYBĖS RENTINĖJE VALSTYBĖJE: KUVEITO
ANALIZĖ**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: doc. dr. E.Račius

Vilnius, 2008

Bakalauro/magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Bakalauro/magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Bakalauro/magistro darbo recenzentas:

.....
(v., pavardė)

Bakalauro/magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas (*Kaitos galimybės rentinėje valstybėje: Kuveito analizė*) yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Gytis Mažeika

(parašas)

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Mažeika G. Kaitos galimybės rentinėje valstybėje: Kuveito analizė: Lyginamosios politikos specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas E.Račius – V., 2008. 60 p.

Reikšminiai žodžiai: Vidurio Rytai, Persijos įlanka, rentinė valstybė, Kuveitas.

Aprašymas: Tyrime analizuojamas rentinės valstybės fenomenas. Remiantis Kuveito atvejo analize, siekiama iširti, kiek rentinės valstybės teorija atitinka šios šalies ekonominę, socialinę ir politinę raidą. Priešingai negu šiuo metu ryškiaje diskurse Vidurio Rytų atžvilgiu, stengiamasi nenagrinėti Kuveito raidos per demokratijos prizmę. Tyrimo išvados iš dalies patvirtina rentinės valstybės teorijos suponuojamą režimo autonomiją. Tačiau nustatoma, kad krizės atveju Kuveite nebuvo siekiama režimo pakeitimo.

Turinys

Įvadas	6
1. Politinis vystymasis Vidurio Rytuose: demokratizacija ar politinė liberalizacija? ...	9
2. Rentinės valstybės teorija	15
2.1. Teoriniai rentinės valstybės bruožai	15
2.2. Pokyčių perspektyvos rentinėje valstybėje	19
3. Renta ir režimo stabilumas: ryšio paieška	24
3.1. Rentinė valstybė Persijos įlankoje	24
3.2. Nafta ir režimo išlikimas: koks ryšys?	29
4. Valstybės formavimosi kontekstas: Kuveito atvejis	35
4.1. Kuveitas iki naftos atradimo	35
4.2. Nafta ir rentinių santykių pradžia	40
4.3. Socialinė dinamika rentinėje valstybėje	42
4.3.1. Prekeivių išlikimas ir konsolidacija	43
4.3.2. Distribucinė politika ir naujos grupės visuomenėje	47
4.3.3. Režimas ir visuomenė krizės metu	50
Išvados	55
1 priedas. Rentinės ekonomikos poveikio kryptys	57
2 priedas. Priklausomybė nuo naftos sektoriaus, 1998-2002 metų vidurkis, proc.	57
3 priedas. Pasaulinės naftos rinkos kainos, 1970-2005	54
Literatūros sąrašas	59
Summary	63

Ivadas

Pastaruoju metu jaučiamas didelis susidomėjimas Vidurio Rytų regionu, ypač demokratijos perspektyvomis šio regiono valstybėse. Čia nuolat stebimi įvairaus pobūdžio politinio dalyvavimo atvėrimo procesai, vertinamas jų demokratiškumas bei ilgalaikis poveikis. Šiame kontekste daug dėmesio sulaukia ir dar vienas Vidurio Rytuose paplitęs reiškinys – rentinės valstybės fenomenas. Remiantis rentinės valstybės teorija dažnai pabrėžiama, kad demokratijos perspektyvos tokiose valstybėse yra ypatingai sunkios dėl didelės režimo autonomijos visuomenės atžvilgiu.

Viena vertus, tokie teiginiai turi pagrindo. Nesunku įrodyti, kad dauguma šio regiono šalių, kurias galima laikyti rentinėmis, šiuo metu nėra valdomos demokratiškai. Matyti, kad jose plečiama įvairi rinkimų praktika, dažnai veikia atstovaujamosios institucijos, stengiamasi įtvirtinti teisės viršenybę priimant konstitucijas. Tačiau daugeliu atvejų tai yra riboti procesai, kurie yra kontroliuojami nedemokratinio režimo. Kita vertus, vargu ar galima sakyti, kad šie pokyčiai nėra svarbūs. Pažymima, kad nors ir kontroliuojami, šie procesai plečiasi, ir daugelio visuomenių atstovaujumas Vidurio Rytuose gerėja. Vargu ar gali būti vienareikšmiškas atsakymas į klausimą, kaip traktuoti įvairius politinio dalyvavimo atvėrimo eksperimentus šiame regione. Tačiau tokia situacija dažnai veda į aklavietę tiek analitine, tiek ir praktine prasme.

Rentinės valstybės teorija šioje diskusijoje pasitelkiama kaip argumentas, kuris tiesiogiai susieja režimo finansinio stabilumo pagrindus su politinės sferos atvėrimo eksperimentais. Šios teorijos prielaidos nurodo, kad režimas, gaudamas nepriklausomas nuo gyventojų pajamas (pvz., pajamas iš naftos pardavimo), sugeba išsiugdyti didelę autonomiją visuomenės atžvilgiu. Ši autonomija pasireiškia tuo, kad visuomenės lojalumas režimui savotiškai „nuperkamas“ įvairių distribucinių programų pagalba paskirstant iš naftos rentos gautus pinigus visuomenei.

Kaip teigia rentinės valstybės teoretikai, tokiu būdu yra suardomas apmokestinimu ir atstovavimu grindžiamas valstybės ir visuomenės ryšys. Principas „jokio apmokestinimo be atstovavimo“¹ yra laikomas esminiu šio ryšio elementu, garantavusiu gyventojų sutikimą mokėti mokesčius mainais už politinės erdvės

¹ *No taxation without representation* – šūkis, kilęs XVIII amžiuje, Amerikos kolonijoms atsisakius mokėti mokesčius Ddžiosios Britanijos Parlamentui, motyvuojant tuo, kad šios kolonijos jame nebuvo atstovaujamos: *Encyclopaedia Britannica CD*, 1997;

atvėrimą. Formuojantis modernioms valstybėms, kurioms reikia milžiniškų resursų, tokiu būdu atveriamas kelias plačiam atstovavimui bei demokratiniam valdymui.

Rentinėse valstybėse šis ryšys yra atvirksčias: šioms valstybėms nereikia apmokestinti savo piliečių, kadangi jų finansinis pagrindas yra išorinė renta, gaunama iš naftos pardavimo. Tokiu būdu užkertamas kelias atstovavimui, ir valstybės santykis su visuomene grindžiamas „jokio atstovavimo be apmokestinimo“ principu. Šioje vietoje taip pat slypi ir rentinės valstybės politinio pokyčio mechanizmas. Pagal rentinės valstybės teoriją, juo yra finansinio ar kitokio pobūdžio krizė (pvz., greitas naftos kainų smukimas), kuri pakerta valstybės autonomiją ir taip neišvengiamai šalyje išprovokuoja politinius pokyčius.

Remiantis minėtos teorijos kūrėjų pateikiamais kriterijais, matyti, kad tobuliausios rentinės valstybės yra pagrindinės Persijos įlankos naftos eksportuotojos. Tokios šalys kaip Kuveitas, Saudo Arabija, Omanas, Kataras bei JAE pasižymi ypač didele priklausomybe nuo pajamų iš naftos eksporto. Tačiau šios šalys gali būti laikomos ne tik rentinėmis valstybėmis *par excellence*, bet ir minėtai teorijai prieštaraujančiais pavyzdžiais. Priešingai negu buvo galima numatyti remiantis rentinės valstybės teorijos išvadamis, pasaulio naftos kainų svyravimai nesukėlė jokių ryškesnių pavojų šių šalių režimų stabilumui. Rentinės valstybės teorija šios problemos nėra pajėgi išspręsti. Ji taip pat nėra pajėgi atsakyti į klausimą, kodėl tokia šalis kaip Kuveitas, kurioje sąlygos didelei valdančiojo režimo autonomijai yra ypatingai palankios, yra laikoma turinčia vieną iš liberaliausių politinių sistemų Persijos įlankoje. Tai rodo, kad rentinės valstybės teorija grindžiamus tyrimus reikia papildyti veiksniais, nepatenkančiais į šios teorijos akiratį.

Kaip matyti, diskusijos apie politinio dalyvavimo plėtimo galimybes rentinėse valstybėse dažniausiai siejamos su demokratizacijos perspektyvomis ir nedemokratinio režimo išlikimo prielaidomis. Paradoksalu, tačiau iki šiol šioje diskusijoje didžiausias dėmesys buvo skiriamas šalims, kurios nėra idealios rentinės valstybės: Venesuelai, Iranui, Indonezijai, Norvegijai, Senegalui, Gabonui ir kt. Šiuo tyrimu siekiama prisidėti prie minėtos diskusijos detaliau išanalizuojant režimo stabilumo prielaidas Kuveite.

Tyrimo objektas

Kuveito valdančiosios šeimos ir visuomenės grupių sąveika.

Šiame tyrime daroma prielaida, kad legitimumas yra vienas svarbiausių veiksnių, įtakančių režimo autonomiją ir jo stabilumą. Vadovaujantis rentinės valstybės teorija, galima sakyti, kad rentinėje valstybėje šis legitimumas yra įgijęs

valstybės finansinių dotacijų bei distribucinių programų formą. Todėl sumažėjus režimo galimybėms garantuoti šių programų įgyvendinimą, tikėtina, kad iškils pavojus režimo išlikimui. Kuveito atveju, šias režimo galimybes lemia pasaulio naftos kainos bei tarptautinė situacija. Taigi tyrimu bandoma patikrinti hipotezę, kad režimui susidūrus su finansine krize, visuomenės grupės siekia režimo pakeitimo. Kartu tyrimu siekiama išanalizuoti, kokia yra visuomenės grupių įtaka režimui krizės metu.

Tyrimo tikslas

Šis tyrimas yra savotiška reakcija į Vidurio Rytus analizuojantiems darbams būdingą tendenciją ieškoti demokratijos įsitvirtinimo perspektyvų šio regiono šalyse. Juo norima pažvelgti į atskirų visuomenės grupių sąveiką su režimu per režimo stabilumo prizmę, nesiejant šios sąveikos su demokratizacijos procesais. Tyrimu siekiama kritiškai įvertinti rentinės valstybės teorija grindžiamas režimo autonomijos bei stabilumo prielaidas ir nustatyti, ar šios teorijos logika atitinka Kuveito socialinę bei politinę raidą.

Uždaviniai ir struktūra

Pirmoje dalyje aptariamas demokratizacijos ir politinės liberalizacijos sąvokų vartojimas Vidurio Rytų kontekste. Šioje dalyje stengiamasi įvertinti, kiek naudinga žvelgti į šio regiono procesus pro demokratizacijos prizmę.

Toliau pateikiamas rentinės valstybės teorijos apibūdinimas, išskiriant tokios valstybės kriterijus ir numatant tokios valstybės raidos bruožus. Atskirai aptariama, kaip šioje teorijoje suvokiama politinio rentinės valstybės pokyčio galimybė.

Trečioje dalyje analizuojama Kuveito kaip rentinės valstybės situacija Persijos įlankos šalių bei kitų pagrindinių pasaulio naftos eksportuotojų kontekste. Šioje dalyje taip pat iš rentinės valstybės teorijos pozicijų bandoma įvertinti, koku būdu pasaulio naftos rinkos pokyčiai galėjo prisidėti prie Persijos įlankos šalių režimų stabilumo.

Kuveito atvejo analizėje nagrinėjama, kokios visuomenės grupės egzistavo iki naftos atradimo šioje šalyje. Bandoma nustatyti, kaip rentos gausa iš naftos pardavimo pakeitė šių grupių santykį su valdančiąja šeima. Taip pat tiriama, kaip naftos gausa įtakojo naujų grupių visuomenėje susikūrimą ir kokia jų pozicija valdančiosios šeimos atžvilgiu.

1. Politinis vystymasis Vidurio Rytuose: demokratizacija ar politinė liberalizacija?

Jau kelintą dešimtmetį Vidurio Rytų procesų tyrinėtojus domina demokratizacijos ir politinės liberalizacijos klausimai šio regiono valstybėse. Šių klausimų keliamos problemos dar labiau paaštrėjo pastaruosiu metu, turint omenyje aktyvią JAV diplomatijos veiklą regione, kuri grindžiama demokratijos sklaidos idėjomis. Tačiau vargu ar nuo to bent kiek paašškėjo, kaip suprasti demokratiją bei politinę liberalizaciją Vidurio Rytų kontekste, jau nekalbant apie jų skleidimą. Veikiau priešingai, ypač kalbant apie Vidurio Rytus, daug kam yra neaišku, kas turima omenyje minint demokratiją ir politinę liberalizaciją. Todėl stebint regiono įvykius kartais sunku įvardinti, kas konkrečiai yra matoma. Siekiant užkirsti kelią tam tikriems nesupratimams šiame darbe, naudinga minėtus procesus aptarti šiek tiek plačiau.

Nuostata, kad „kažkas vyksta“ Vidurio Rytų valstybių socialiniame ir politiniame gyvenime rodo gausi literatūra, skiriama šiems klausimams. Tačiau kas konkrečiai vyksta, nėra sutariama, ir nuomonės gali varijuoti nuo to, kad bet kokie pokyčiai yra nesvarbūs, kadangi jie yra kontroliuojami valdžios, iki teiginių, kad kai kuriais atvejais galime stebėti tikrą demokratinį žaidimą.² Viena vertus, įvairios pastangos aptikti progresą demokratijos link dažnai nuvilia. Pavyzdžiui, šio regiono šalyse dažniausiai trūksta netgi tokių elementarių procedūrinių demokratinio valdymo elementų kaip rinkimų laisvė, politinės partijos, pilietinių bei politinių teisių užtikrinimas, žodžio laisvė bei daugelis kitų. Postūmis šiose srityse dažnai įvardijamas kaip minimalus, o kai kuriais atvejais – kaip žingsnis atgal.³

Kita vertus, XX ir XXI amžių sandūra pasižymi gana įdomiais pokyčiais šiame regione. Kalbant konkrečiai apie Persijos įlankos šalis, kurios demokratinio valdymo požiūriu ilgą laiką tradiciškai būdavo vertinamos ypač prastai, galima pastebėti politinio dalyvavimo plėtimo bangą. Pavyzdžiui, Omane ir Bahreine paskutiniame XX amžiaus dešimtmetyje įtvirtintos patariamiosios tarybos. Bahreine 2001 metais gyventojai referendumu patvirtino emyro pateiktą politinio dalyvavimo atvėrimo planą, pagal kurį buvo iš naujo atkurta dviejų rūmų Nacionalinė Asamblėja. Kitais metais buvo renkami

² Oliver Schlumberger, „The Arab Middle East and the Question of Democratization: Some Critical Remarks.“ *Democratization*, Vol. 7, No. 4, summer 2000, 104-105;

³ Saliba Sarsar, „Quantifying Arab Democracy. Democracy in the Middle East.“ *Middle East Quarterly*, Summer 2006, 21-28;

atstovai į žemesniuosius šios asamblėjos rūmus, prieš tai valdovui oficialiai pakeitus savo statusą iš emyro į karaliaus, o Bahreiną paskelbus konstitucine monarchija. Panašūs procesai vyko netgi konservatyviojoje Saudo Arabijoje, kur, nors ir ilgokai laukti, rinkimai į vietos tarybas vis dėlto įvyko 2005 metais.⁴

Kuveitas iš kitų Persijos įlankos šalių išsiskiria savo ilgamete parlamentine patirtimi – su įvairiais pertraukų periodais parlamentų veikla šioje šalyje datuojama nuo 1963 metų.⁵ Nors Kuveito Nacionalinė Asamblėja buvo paleista 1986 metais, nuo 1992 metų parlamentas vėl renkamas. Naujai atkurtas parlamentas, kaip ir jo pirmtakai, pasižymi dideliu aktyvumu – 1998 metais jis privertė atsistatydinti visą ministrų kabinetą.⁶ Po ilgus metus trukusių diskusijų šis parlamentas 1999 metais atmetė emyro siūlymą suteikti moterims balsavimo teisę. Vis dėlto Kuveito moterims teisė rinkti atstovus ir pačioms būti išrinktoms į atstovaujamas institucijas parlamento sprendimu buvo suteikta 2005 metais.⁷ Dar daugiau, 2006 metais mirus emyru, jį pakeitęs naujasis emyras valdžioje išbuvo vos kelias savaites – jis buvo pašalintas parlamento balsavimu.⁸ Iš šių pavyzdžių matyti, kad literatūroje dažnai minimi pokyčiai vargu ar gali būti ignoruojami, kadangi jie turi realios įtakos politiniam šių valstybių gyvenimui, ir juos vargu ar galima traktuoti kaip momentinius reiškinius, ypač Kuveito atveju.

Vis dėlto negalima nepastebėti šių procesų ribotumo, kadangi jie – iš tikrųjų valdžios inicijuoti projektai, ir, prisiminus ankstesnę istoriją, gali būti nutraukti taip pat, kaip ir pradėti. Dar daugiau, akivaizdu, kad politinio lauko atvėrimas nepasiekia plačiosios visuomenės. Pažymima, kad Įlankos Kooperacijos Tarybos⁹ šalys yra panašios savo sociopolitine gyventojų struktūra, kurią galima suskirstyti į tris didelius sluoksnius. Pirmasis sluoksnis, kurį sudaro valdančioji šeima, savo rankose tradiciškai laiko visus valdžios svetus. Antrajam sluoksniui galima priskirti religinius (*ulama*) ir pasaulietinius intelektualus, verslininkus ir iškilias šeimas, trečiajam – mažiausių

⁴ Trumpą pastarųjų metų kiekvienos šalies įvykių santrauką galima rasti *World Factbook*, CIA, <www.cia.gov/cia/publications/factbook> [žiūrėta nuolat]

⁵ Ši data dažniausiai minima dėl to, kad Kuveito Nacionalinės Asamblėjos veikla iki pat šių dienų grindžiama 1962 metų konstitucija, priimta po Kuveito nepriklausomybės paskelbimo 1961 m. Tai žymi ilgą parlamentarizmo laikotarpį, kuris išskiria Kuveitą iš visų Persijos įlankos šalių tarpo. Vis dėlto dažnai nepaminiama, kad precedentas parlamentinei veiklai buvo suformuotas (nors ir trumpai veikusios) 1938 metų Įstatymų leidybos asamblėjos (*Legislative Assembly*) įkūrimu.

⁶ Egdūnas Račius, „Diversification of Domestic Politics of the GCC Member States After the Second Gulf War“. *Acta Orientalia Vilnensia*, 1, 2000, 208;

⁷ Jennifer McElhinny, „Kuwait Reforms: Slow, but Steady“. *The Middle East Institute*, 2005 m. birželio 27 d., <<http://www.mideasti.org/articles/doc391.html>> [žiūrėta 2007 10 25]

⁸ Peter C. Valenti, „Death of Kuwait’s Emir: Celebration of a Legacy and the End of an Era“. *Washington Report*, April 2006, 44-45;

⁹ angl. – *Gulf Cooperation Council* (GCC): Kuveitas, Saudo Arabija, Bahreinas, Kataras, Jungtiniai Arabų Emyratai, Omanas;

pajamų gyventojų sluoksnį, moteris, užsienio darbininkus, ir beduinus. Svarbiausias šiuo atveju yra vidurinis sluoksnis, kuris dažnai tiesiogiai prisidėjo prie aukščiau minėtų politinių pokyčių šiose šalyse. Kartu tai reiškia, kad dažniausiai politinio dalyvavimo atvėrimas tiesiogiai palietė tik šį sluoksnį, tačiau neturėjo didelės įtakos trečiajam.¹⁰ Pavyzdžiui, nors Kuveitas laikomas išskirtiniu gana plačios politinės liberalizacijos atveju Persijos įlankoje, iki balsavimo teisės suteikimo moterims šioje šalyje tik 8-9 proc. visų piliečių galėjo balsuoti.¹¹ Tai rodo, kad vienas iš esminių demokratinio valdymo bruožų – lygios galimybės visiems piliečiams dalyvauti valdyme balsavimo būdu – lieka neįgyvendintas.

Dar vienas bruožas, būdingas minėtiems politiniams pokyčiams Persijos įlankos šalyse, yra tas, kad politinio dalyvavimo galimybių praplėtimas yra ribotas poveikio politiniam procesui prasme. Šių šalių parlamentai dažniausiai neturi absoliučios teisės spręsti įstatymų leidybos klausimų ir neretai tarnauja kaip patariamasis tarybos, kurių nuomonė nėra lemiamas. Netgi ir tais atvejais, kai parlamentas gali turėti tam tikrą sprendimo teisę, jo kompetencija ribojama tik tam tikromis sritimis. Todėl visose įlankos Kooperacijos Tarybos šalyse vyriausybė išlieka svarbiausiu sprendimų priėmimo centru. Kiekvienoje šioje šalyje valdančiosios šeimos nariai užima svarbiausių ministrų pozicijas, nekalbant apie tai, kad valdovas dažniausiai turi teisę skirti vyriausybės narius, todėl į likusius postus dažnai patenka tik lojalūs režimui asmenys.¹² Tai apsaugo valdančiosios šeimos pozicijas, o rinkimų keliu išrinktiems atstovams teikia daug mažiau galimybių tiesiogiai įtakoti sprendimų priėmimą.

Taigi klausimas, kaip traktuoti šiuos pokyčius, kuriuos pastaruoju metu galima stebėti tiek Persijos įlankos valstybėse, tiek ir Vidurio Rytuose apskritai, nėra lengvas. Paprastai kalbant, demokratija susideda ne vien tik iš laisvų, konkurencingų ir reguliarių rinkimų. Jai būtinas ir asociacijų, nuomonės laisvės, teisės viršenybės, esminių žmogaus teisių apsaugos mechanizmas bei daug kitų elementų, kurių visuma bendrai leidžia individui laisvai dalyvauti politiniame gyvenime ir daryti realią įtaką valdžiai. Tuo tarpu politinė liberalizacija galima vadinti bet kokią reformą, kuri praplečia individo laisves ir atveria jam kelią į viešąją erdvę, tačiau nebūtinai suteikia galimybes tiesiogiai dalyvauti valdyme.¹³

¹⁰ Račius, 204;

¹¹ Ten pat, 212;

¹² Michael Herb, „Emirs and Parliaments in the Gulf.“ *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 4, 2002, 41;

¹³ Chris Zambelis, „The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East.“ *Parameters*, autumn 2005, 90;

Reikėtų sutikti su nuomone, kad demokratizacija yra procesas, turintis pakankamai aiškia baigtį, tikslą – demokratiją. Tai reiškia, kad negalime proceso vadinti demokratizacija vien todėl, kad dabartinis etapas tiesiog atneša daugiau dalyvavimo galimybių negu ankstesnis.¹⁴ Tačiau rinkimai nors ir į ribotos kompetencijos parlamentą suteikia atskiroms grupėms progą išsakyti savo nuomonę bei galimybę organizuotis ir vienai su kita konkuruoti. Šiam tikslui, savo ruožtu, šalyje turi egzistuoti tam tikros formos žodžio bei susirinkimų laisvė. Pavyzdžiui, nors moterys Kuveite ilgą laiką neturėjo teisės balsuoti, jos, kaip ir visi kiti piliečiai, galėjo laisvai jos reikalauti.¹⁵ Be to, tiek rinkimų metu, tiek ir parlamentinių sesijų metu dažnai vyksta intensyvios diskusijos politiniais klausimais. Kitaip sakant, minėti politinio dalyvavimo atvėrimo eksperimentai praplečia individų galimybes dalyvauti diskusijose viešojoje erdvėje, todėl reikia manyti, kad šiose šalyse galima kalbėti apie gana intensyvius politinės liberalizacijos procesus.

Taigi reikėtų sutikti su nuomone, kad nei demokratijos, nei demokratizacijos dabartiniame arabiškajame pasaulyje stebėti negalime.¹⁶ Vis dėlto pakankamai akivaizdu, kad politinės liberalizacijos atžvilgiu Vidurio Rytai pasižymi intriguojančiais įvykiais. Šis aspektas sulaukia nemažai dėmesio, kadangi tikimasi, kad ilguoju laikotarpiu politinė liberalizacija gali nuvesti link plataus visuomenės grupių atstovavimo ir tiesioginių politinių svertų suteikimo, arba kitaip sakant – demokratizacijos.¹⁷ Tokio pobūdžio tyrimuose bandoma įvertinti demokratijos perspektyvas Vidurio Rytų regione arba konkrečioje valstybėje. Šie tyrimai paprastai remiasi prielaida, kad politinė liberalizacija privalo ką nors pasakyti demokratizacijos perspektyvų atžvilgiu.¹⁸

Vis dėlto yra pagrindo manyti, kad toks požiūris yra ydingas keletu aspektų. Pirma, minėta prielaida grindžiamuose tyrimuose įvairios politinio eksperimentavimo apraiškos dažnai vertinamos per demokratijos prizmę. Nustačius, kokie turėtų būti idealios demokratijos bruožai, bandoma tirti, kokios yra tam tikrose šalyse vykstančių pokyčių galimybės pasiekti tokius kriterijus. Nors pati savaime tokia praktika nėra ydinga, problema, kuria pasižymi tokie tyrimai, yra ta, kad lyginant atskirų šalių patirtį,

¹⁴ Schlumberger, 108-109;

¹⁵ Herb, 41-42 ;

¹⁶ Holger Albrecht ir Oliver Schlumberger, „Waiting for Godot”: Regime Change Without Democratization in the Middle East.“ *International Political Science Review* 2004, 372;

¹⁷ Russel E. Lucas, „Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in A Middle Eastern Regime Type.“ *International Journal of Middle East Studies*, 36, 2004, 112;

¹⁸ Albrecht ir Schlumberger, 375;

vertinti tenka pagal kriterijus, kurie ignoruoja šalių kultūrinius, istorinius bei kitus ypatumus.¹⁹ Kitaip sakant, rizikuojama nepastebėti veiksnių, galinčių turėti didelę įtaką politinio eksperimentavimo raidai.

Antras aspektas susijęs su priekaištais, kad Vidurio Rytų šalyse dažnai analizuojama tai, ko nėra – demokratija. Demokratizacijos perspektyvų analizėje dažnai nekreipiamas dėmesys į pokyčius režimo viduje arba kai kuriais atvejais – paties režimo pasikeitimą, jeigu toks pokytis neturi demokratizacijos elementų.²⁰ Kaip jau buvo minėta, šių šalių režimų galimybės kontroliuoti minėtus procesus yra didelės, todėl nenuostabu, kad demokratizacijos perspektyvas analizuojantys tyrimai dažniausiai baigiami skeptiškais išvadomis. Tačiau tai reikštų, kad įvairias politinio eksperimentavimo apraiškas reiktų priskirti nereikšmingiems įvykiams. Tokia išvada prieštarauja gausiais tyrimais pagrįstai nuomonei, kad per pastaruosius 15 metų Vidurio Rytuose įvykę pokyčiai yra reikšmingi. Pažymima, kad daugelyje šalių parlamentai įgyja vis daugiau galių, o gyventojų atstovavimas vyriausybėje, nors ir lėtai, tačiau plečiasi.²¹ Neatsižvelgiant į tai, minėtomis išvadomis grindžiami tyrimai praktiškai veda į savotišką analitinę aklavietę.²²

Todėl galima daryti prielaidą, kad geresnį pokyčių Arabijos pusiasalio šalyse apibūdinimą galima pateikti analizuojant politinės liberalizacijos procesus ir nesiejant jų su demokratizacijos perspektyvomis. Kaip jau buvo minėta, dauguma bandymų tiesiogiai susieti regione vykstančius socialinius ir politinius procesus su demokratija nepateikia konkretnių išvadų, išskyrus užuominas į tolimas demokratijos perspektyvas. Vis dėlto analizuojant minėtus pokyčius atskirai nuo demokratizacijos konteksto, pagrįstai galima kelti klausimą, ką galima tokio pobūdžio tyrimu parodyti.

Politinę liberalizaciją suvokus kaip atvirą procesą, kurio galutinis rezultatas lieka neaiškus, analizuojant įvairius politinio dalyvavimo atvėrimo eksperimentus galima bandyti atskleisti šios liberalizacijos dinamiką įtakojančius veiksnius. Apibūdinamas sudėtingą šiame darbe analizuojamą Arabijos pusiasalio šalių vidinį ir išorinį elgesį, Robertas Stookey nurodė, kad jeigu ir yra vienas bendras vardiklis, norint suprasti šių

¹⁹ Jeremy Jones ir Nicholas Ridout, „Democratic Development in Oman.“ *The Middle East Journal*, Summer 2005, 3 (59), 376-377;

²⁰ Albrecht ir Schlumberger, 375;

²¹ Albrecht ir Schlumberger, 375; Račius, 212; Gerd Nonneman, „State of the Art. Rentiers and Autocrats, Monarchs and Democrats, State and Society: the Middle East Between Globalization, Human ‘Agency’ and Europe.“ *International Affairs*, 1 (77), 2001, 150;

²² Albrecht ir Schlumberger, 385;

šalių procesus, tai yra šių režimų naudos sau interesas.²³ Kitaip sakant, įvairaus lygmens politinės reformos turi būti pirmiausia įvertinamos kaip režimų bandymai išgyventi nuolat kintančiomis pasaulio sąlygomis. Todėl manytina, kad politines reformas reikėtų traktuoti kaip reiškinių, atskleidžiantį režimo reakciją į jam kylančius tikrus ar įsivaizduojamus pavojus.

Režimų sugebėjimą išlikti bendriausia prasme galima traktuoti kaip represinių gebėjimų ir legitimumo funkciją.²⁴ Vargu ar įmanoma aptarti visus veiksnius, galinčius nulemti šios režimo išlikimo funkcijos išraišką. Šiame darbe stengiamasi detaliau panagrinėti vieną iš Persijos įlankos šalims būdingų struktūrinių veiksnių – rentinės valstybės fenomeną. Dažnai yra teigiama, kad rentinis šių šalių pobūdis suteikė jų valdančiosioms šeimoms papildomą galios šaltinį, tačiau kartu padėjo pagrindus jų nestabilumui ateityje. Pažymima, kad dėl pasaulinės naftos rinkos raidos tendencijų ir nuolat senkančių naftos resursų Persijos įlankos šalių režimai susiduria su artėjančios krizės perspektyva.²⁵ Ši krizė glaudžiai siejama su režimo išlikimo galimybėmis ir politine liberalizacija bei demokratizacija.

²³ Anoushiravan Ehteshami, „Reform From Above: the Politics of Participation in the Oil Monarchies.“ *International Affairs*, 79, I (2003), 53;

²⁴ Albrecht ir Schlumberger, 375;

²⁵ Garry Sick, „The Coming Crisis in the Rentier Gulf.“ *The Washington Quarterly*, 2(21), Spring 1998, 195-212; Noreng, 16-35;

2. Rentinės valstybės teorija

Rentinės valstybės terminas ir koncepcija Vidurio Rytų kontekste pirmą kartą buvo pavartota 1970 metais, apibūdinti ikirevoliucinį, šacho Pahlavi valdomą Iraną.²⁶ Ši koncepcija buvo sukurta analitikų, kurie tyrinėjo didžiųjų naftos eksportuotojų ekonominę raidą ir gausių pajamų iš naftos pardavimo poveikį šių šalių socialiniam ir politiniam gyvenimui. Nuo tada rentinės valstybės problematika tapo viena dažniausių temų Vidurio Rytų tyrimuose. Šioms šalims priskiriamos savitos problemos dažnai minimos ir šiais laikais, ypač analizuojant politinio bei ekonominio liberalizavimo apraiškas ir demokratijos perspektyvas Vidurio Rytų šalyse. Šioje darbo dalyje siekiama apžvelgti pagrindines rentinės valstybės teorijos idėjas ir nustatyti, kurie jos bruožai kelia didelį mokslininkų susidomėjimą. Taip pat bus stengiamasi pažvelgti, koku būdu ši teorija dažniausiai įterpiama į politinio eksperimentavimo tyrimus.

2.1. Teoriniai rentinės valstybės bruožai

Norint suprasti rentinės valstybės bruožus, pirmiausia reikia išsiaiškinti rentos sąvoką ekonomikos teorijoje. Ekonominėje sampratoje renta buvo apibūdinta dar paties A.Smito. Čia ji yra suvokiama kaip gaunamos pajamos, tačiau rentos santykis su kaina išskiria ją iš kitų pajamų šaltinių. Jeigu atlyginimą darbininkams arba pelną suprantame kaip tam tikros prekės (paslaugos) kainą įtakojančią priežastį, tai renta, atvirkščiai, yra ne kainos dydį lemianti priežastis (sudedamoji dalis), o jos pasekmė:

Prekės kaina yra didelė arba maža dėl to, jog reikia sumokėti didelį arba mažą darbo užmokestį ir pelną, kad konkreti prekė patektų į rinką. O ar bus mokama didelė renta ar maža renta, ar išvis jokios rentos, priklauso nuo to, ar tos prekės kaina bus didelė, ar maža, ar truputį didesnė, ar nė kiek ne didesnė nei pakankama sumokėti tam darbo užmokesčiui ir pelnui.²⁷

Vadinasi, čia kalbama apie produktą, kuris praktiškai egzistuoja objektyviai, ir kuriam pagaminti nereikalingos didelės darbo ar kitos sąnaudos. A.Smitas, apibūdindamas rentos sąvoką, konkrečiai kalbėjo apie individo pajamas iš žemės nuomos. Tačiau paprastai kalbant, renta yra pajamos, gaunamos nenaudojant darbinės veiklos, todėl analizuojant rentinių valstybių ekonominę raidą labiausiai akcentuojamos

²⁶ Douglas A. Yates, *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency and Neocolonialism in the Republic of Gabon*. Trenton: Africa World Press, 1996, 11;

²⁷ Adam Smith, *Tautų turtas*. Vilnius: Margi raštai, 2004, 178;

pajamos iš gamtos resursų kontrolės, užsienio šalių paramos ar pan. Savaimė suprantama, kad tai – idealus apibrėžimas, kadangi bet kokios gaunamos pajamos visada turi tam tikrą įdėtų pastangų elementą. Taip suprantama renta yra normalus reiškinytis kiekvienoje ekonominėje sistemoje, bet ji beveik niekada nebūna minėtos idealios formos.²⁸

Turint omenyje didelę naftos svarbą dabartiniame žmonių gyvenime, nieko keista, kad rentinės valstybės fenomenas buvo ir yra siejamas visų pirma su Vidurio Rytų regionu. Vaizdingai šį regioną apibūdinantis Leonido Brežnevo posakis „čia kvepia nafta“²⁹ gerai nusako naftos poveikį tiek jos turtingų, tiek ir jos neturinčių Vidurio Rytų valstybių ekonomikai. Pasak rentinės valstybės teorijos kūrėjų, naftos atradimo nulemta pajamų gausa bei iš to išplaukiantys ekonominiai ir socialiniai veiksniai šiame regione suformavo naujo tipo valstybę, kuriai būdingi mažiausiai keturi bruožai:

1. Šioje valstybėje dominuoja rentinė ekonomika;
2. Rentos kilmė yra išorinė;
3. Rentą valstybėje generuoja mažuma;
4. Vyriausybė (*government*) yra pagrindinis rentos gavėjas.³⁰

Tai, kad valstybėje dominuoja rentinė ekonomika, nurodo į *absoliučiai* rentinės ekonomikos negalimumą. Realybėje stebimas ekonomines sistemas galima priskirti „rentinėms“, jeigu jose *dominuoja* rentos situacija. Be to, renta turi būti išorinė, kadangi didelės pajamos, gaunamos iš vidinės rentos, kartu suponuotų ir atitinkamą vidaus produkcijos sektorių, privalantį išlaikyti tam tikrą rentininkų klasę. Žymi išorinė renta gali išlaikyti ekonomiką ir be produkcijos sektoriaus, arba kitaip sakant, ji padaro ją neberekalingu.

Kartu tai reiškia, kad į rentos generavimą valstybėje įtraukiama tik nedidelė dalis gyventojų. Dauguma gyventojų šiuo atveju yra siejama su rentos paskirstymu bei gavimu. Tačiau socialine bei politine prasme svarbiausias rentinės valstybės elementas yra vyriausybė (valdžia) kaip pagrindinis rentos gavėjas. Tai reiškia, kad vyriausybė kontroliuoja iš rentos gaunamas pajamas, taigi ji tampa ekonominio, politinio ir socialinio gyvenimo centru, nuo kurio priklauso visuomenės gyvenimas ir gerovė.

²⁸ Hazem Beblawi, „The Rentier State in the Arab World.“ Kn. Howard J. Wiarda (sud.) et al., *Comparative politics. Developing nations: Latin America, the Middle East and Sub-Saharan Africa*, 5 t. London: Routledge, 2005, 226;

²⁹ Cituota iš: Fred Halliday, *The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 272;

³⁰ Beblawi, 227-228;

Labiau praplėtus aukščiau pateiktą rentinės valstybės apibūdinimą, santykinai galima išskirti rentos situacijos dominavimo poveikį individui, ekonomikai bei socialinei struktūrai.³¹ Individualiame lygmenyje rentinės valstybės teoretikai nurodė į specifinio mąstymo būdo, psichologinės būsenos – „rentininko mentaliteto“ (*rentier mentality*) – susiformavimą. Pagrindinis šio mentaliteto bruožas yra priežastinio ryšio tarp darbo ir atlygio nutraukimas.³² Iš esmės šis nutraukimas reiškia tai, kad pajamas individas ima traktuoti kaip savaime suprantamą, natūralų faktą, jų nesiedamas su jokia darbine veikla. Taigi rentininko mentalitetas akivaizdžiai prieštarauja klasikinio ekonominio produktyvumo bei motyvacijos, grindžiamos pelno didinimu, aiškinimui.³³

Rentinės ekonomikos dominavimas turi ryškias pasekmes ir valstybės ekonominiam vystymuisi. Tokioje ekonominėje sistemoje sektorius, iš kurio gaunama renta, yra mažai susietas su visa sistema ir turi tendenciją plėstis. Ypač didelis šio sektoriaus išsiplėtimas iškreipia visą valstybės ekonomiką, kadangi didelio pelno tikimybė rentą generuojančiame (pvz., naftos) sektoriuje į jį pritraukia kapitalą bei kitus resursus iš kitų sektorių (žemės ūkio, industrinės gamybos). Tačiau esminis tokio iškreipimo elementas – didelės užsienio valiutos įplaukos iš naftos pardavimo. Dėl valstybėje žymiai išaugusios užsienio valiutos pasiūlos pabrangsta tos šalies nacionalinė valiuta, todėl savo ruožtu pabrangsta ir toje šalyje gaminamos prekės ir paslaugos. Trumpai tariant, ekonomikos sistema tampa mažiau konkurencinga kitų šalių atžvilgiu, kadangi užkertamas kelias jos diversifikavimui.³⁴

Struktūrinės tokio proceso pasekmes nesunku numatyti: iš naftos eksporto gyvenančiose rentinėse šalyse išauga tik naftos sektorius, tuo tarpu kitos ekonominės veiklos sritys išlieka minimaliai išvystytos. Sumažėjęs valstybės ekonomikos konkurencingumas reiškia, kad toje šalyje gaminama mažiau prekių ir paslaugų, jų eksportas mažėja, o eksportuojami daugiausiai tik natūralūs gamtos resursai (nafta). Savo ruožtu tai reiškia, kad išauga šalies importas, kadangi ji yra priversta įsivežti daugelį galutinio vartojimo prekių, už kurias atsiskaitoma iš rentos gautomis pajamomis. Tokiu būdu valstybės bei visuomenės gerovė susiejama tik su vienu – naftos sektoriaus – pajamų šaltiniu, o tai reiškia, kad iškilus ekonominiams nesklandumams naftos sektoriuje, visas šalies ūkis patenka į didelę krizę. Šis reiškinys,

³¹ Žr. 1 priedą;

³² Yates, 20-22;

³³ Beblawi, 229;

³⁴ Thorvaldur Gylfason, „Institutions, Human Capital, and Diversification of Rentier Economies“.

Pranešimas konferencijoje *Transforming Authoritarian Rentier Economies*. Bona, 2005 m. rugsėjo 21-24 d. <http://www.hi.is/~gylfason/_private/Bonn%20Paper%202005%20Rev%20IOES.pdf> [2008 01 16]

dar kitaip žinomas „Olandų ligos“ (*Dutch disease*) pavadinimu, pirmą kartą buvo pastebėtas Olandijai pradėjus eksploatuoti didelius dujų telkinius Šiaurės jūros teritorijoje XX a. 7 dešimtmetyje.³⁵ Taigi didžiausias pavojus, kuris gali kilti dėl rentinės ekonomikos dominavimo yra struktūrinis ekonominės sistemos iškreipimas, pasireiškiantis stagnacija ir regresu kituose ekonomikos sektoriuose.

Tačiau bene daugiausiai politikos mokslininkų dėmesio sulaukia rentinės ekonomikos poveikis visuomenės socialinei struktūrai. Remiantis rentinės valstybės teorija, tokioje šalyje, kuri didelę dalį savo pajamų gauna iš užsienio rentos, susikuria rentinė klasė, kurią galima identifikuoti su vyriausybe, arba valdžia. Ši rentinė klasė, disponuojanti dideliais finansiniais resursais, savo valdžią likusiai visuomenės daliai sugeba primesti vien tik dėl to, kad šių resursų dėka ji savotiškai „nuperka“ savo valdymo legitimumą iš visuomenės.³⁶ Tokiu būdu visuomenė tampa daugiasluoksne rentininkų struktūra, kurioje kiekvienas sluoksnis tikisi gauti savo dalį.³⁷ Paprastai kalbant, tai reiškia, kad valdantysis elitas gali sau leisti dalį iš rentos gaunamų pinigų paprasčiausiai paskirstyti visuomenei įvairių viešųjų programų pavidalu, tuo pat metu nieko neimdamas iš pačios visuomenės, arba kitaip – neapmokestinant.

Šis aspektas sulaukia ypač daug dėmesio, kadangi jis intriguoja tuo, jog modernios Vakarų valstybės kūrėsi visiškai kitokiu pagrindu. Viena svarbiausių šiuolaikinių Vakarų demokratijų susikūrimo prielaidų, daugelio teoretikų nuomone, buvo ta, kad valdovams pritrūkus pinigų, jie siekė apmokestinti visuomenę, mainais už tai suteikdami galimybę dalyvauti politiniame ir viešajame gyvenime. Tokiu būdu sistema pamažu transformuojama į valstybę, kurioje valdžia (*government*) yra priklausoma nuo savo piliečių, ir šis priklausomybės ryšys nustatomas mokesčių pavidalu.³⁸ Tokį valstybės ir piliečių ryšį trumpai galima apibūdinti kaip „jokio apmokestinimo be atstovavimo“.³⁹ Tuo tarpu rentinėse valstybėse šis ryšys yra atvirkščias: kadangi rentinė valstybė disponuoja dideliais finansiniais resursais, jai nereikia apmokestinti savo piliečių. Dar daugiau, ji pati jiems suteikia finansinį pagrindą įvairių distribucinių programų pavidalu. Taigi šiuo atveju susiduriama su dviem valstybės rūšimis: ekstrikacine ir distribucine. Pirmuoju atveju valstybė resursus

³⁵ Yates, 22-28;

³⁶ Ten pat, 33;

³⁷ Beblawi, 229-230;

³⁸ Marina S. Ottaway, Jillian Schwedler, Shibley Telhami, Saad Eddin Ibrahim, „Democracy: Rising Tide or Mirage?“ *Middle East Policy*, Vol. XII, No. 2, Summer 2005, 23;

³⁹ Angl. – *no taxation without representation*: Yates, 34; Lisa Anderson, „The State in the Middle East and North Africa.“ Kn. Wiarda (sud.) et al., *Comparative politics. Developing nations*, 213-214;

gauna mokesčių keliu, ir tokiu būdu privalo būti atskaitinga savo piliečiams. Antruoju atveju piliečių gerovė tiesiogiai priklauso nuo valstybės distribucijų, taip užkertant kelią visuotiniam atstovavimui.

2.2. Pokyčių perspektyvos rentinėje valstybėje

Nieko keista, kad rentinės valstybės ir rentos dominavimo ekonomikoje keliamos problemos dažnai akcentuojamos Vidurio Rytuose vykstančių procesų kontekste. Ši teorija dažnai pasitelkiama kaip argumentas, kad demokratinė valdymo forma Vidurio Rytuose vargu ar įmanoma, kol šiame regione dominuoja rentinio tipo valstybės. Remiantis rentinės valstybės teorijos suponuojama logika, tokio tipo valstybė iš principo negali žengti demokratiniu keliu tol, kol ji išlaiko savo rentinį pobūdį, kadangi demokratinės praktikos ir institucijų pagrindas slypi valstybės poreikyje rinkti mokesčius, siekiant finansuoti savo veiklą.⁴⁰ Kadangi rentinė valstybė nejaučia poreikio apmokestinti savo piliečių, iš visos teorijos plaukia logiška išvada, kad joje piliečiai turės mažesnę interesą bei galimybes dalyvauti politiniame gyvenime.

Dar daugiau, yra teigiama, kad net jeigu gyventojai yra suinteresuoti dalyvavimu politinių sprendimų priėmimo procese, jų dalyvavimas labiau susijęs su pinigų skirstymo problemų sprendimu. Pavyzdžiui, šalyse, kuriose vyksta minėtas politinio atvėrimo eksperimentavimas, politinis procesas pasižymi tuo, kad čia monarchas (vyriausybė) siekia išleisti mažiau, tuo tarpu parlamentas dažnai reikalauja didesnių vyriausybės išlaidų.⁴¹ Šis pastebėjimas grindžiamas pakankamai akivaizdžia užuomina į tai, kad dažnai politinis dalyvavimas rentinėje valstybėje yra populistinio pobūdžio, o pagrindinė tokio dalyvavimo motyvacija – naudos sau siekimas. Kitaip sakant, dėl minėto „rentininko mentaliteto“ fenomeno tiek atskiri individai, tiek įvairios interesų grupės yra suinteresuotos pagrindinio savo intereso – tiesioginių ir netiesioginių vyriausybės dotacijų – gynimu. Iš to dažnai daroma išvada, kad vyriausybės ir parlamento santykių tokiose šalyse kaip Kuveitas negalima suprasti kaip tiesioginės autokratinio režimo ir demokratinų jėgų priešpriešos.⁴²

⁴⁰ Giacomo Luciani, „The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratisation.“ Kn. Ghassan Salamé (ed.), *Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*. London: I.B.Tauris, 1996, 132;

⁴¹ Ottaway et al., 4;

⁴² Herb, 44;

Taip pat reikia pastebėti, kad rentinės valstybės teorija grindžiama valstybės (valdančiojo elito) autonomijos nuo visuomenės prielaida. Kitaip sakant, tol, kol valstybė sugeba išlaikyti savo autonomiją, „nupirkdama“ visuomenės legitimumą, tol negali būti kalbos apie politinio dalyvavimo plėtimą. Vadinasi, valstybės resursai (finansinė galia) šiuo atveju tampa pagrindiniu faktoriumi, lemiančiu politinio dalyvavimo perspektyvas rentinėje valstybėje. Savo ruožtu, šis faktorius priklauso nuo valstybės pajamų (rentos). Tai leido rentinės valstybės teoretikams suformuluoti prielaidą, kad rentinės valstybės demokratizacija įmanoma tik tada, kai autoritarinis tokios šalies režimas patiria sunkumų išlaikydamas savo autonomiją – t.y. finansinės krizės metu.⁴³

Pažymima, kad rentinės valstybės, pernelyg pasitikėdamos ateitimi, prisiimdavo didžiulius finansinius įsipareigojimus visuomenei, kuriuos mažinti vėliau beveik neįmanoma be pačios visuomenės sutikimo. Susidūrusi su finansiniais sunkumais, valstybė turi tris galimybes: mažinti išlaidas, kelti (arba apskritai įvesti) mokesčius ir skolintis. Pasak rentinės valstybės teoretikų, pirmos dvi galimybės ypač nepopuliarios autoritarinėse šalyse, kadangi jos savaime suponuoja visuomenės įtraukimą sprendžiant krizės klausimą, o tai reiškia valdančiojo elito legitimacijos kausimo atvėrimą. Savo ruožtu, trečias kelias – skolinimasis iš užsienio – šiose šalyse yra populiariausias, tačiau jis turi teigiamą poveikį tik trumpuoju laikotarpiu.⁴⁴

Taigi finansinė krizė, rentinės valstybės teorijoje dažniausiai suprantama kaip pajamų iš naftos eksporto sumažėjimas, priverstų valstybę vienaip ar kitaip atsigręžti į visuomenę. Tokiu būdu krizė pati savaime nereiškia demokratėjimo perspektyvų, tačiau atlaisvina kelius politinio dalyvavimo potencialui.⁴⁵ Tokį rentinės valstybės raidos scenarijų sąlyginai galima būtų pavadinti reformų „iš viršaus“ scenarijumi. Kiek kitoks argumentavimas, kurį taip pat dažnai pasitelkia rentinės valstybės teoretikai, yra vadinamasis „iš apačios“ scenarijus, pagal kurį finansinė krizė tokioje šalyje gali sukelti socialinį chaosą. Pasak šio požiūrio šalininkų, rentinėje valstybėje dominuojantys korporatizmo santykiai tarp valstybės ir atskirų visuomenės grupių (bei visuomenės bendrąja prasme) finansinės krizės metu yra išardomi, kadangi valstybė vis mažiau sugeba patenkinti visuomenės reikalavimus. Tokiu būdu visuomenė yra marginalizuojama, ir jeigu finansinė krizė užsitęsia pakankamai ilgai, kartu

⁴³ Luciani;

⁴⁴ Ten pat, 132;

⁴⁵ Luciani, 134-135;

išryškindama „olandų ligą“ bei kitus rentinės ekonomikos trūkumus, režimui gresia supriešinimo su visuomene, o galiausiai – nuvertimo pavojus masinio sukilimo metu.⁴⁶ Bet kokių atveju, pagrindinė abiejų požiūrių prielaida yra režimo autonomija, kuri priklauso nuo išorinės rentos.

Iš čia matyti, kad rentinės valstybės teorijoje šis fenomenas suprantamas kaip savotiškas priklausomybės nuo kelio (*path dependence*) pavyzdys. Pajamos, gaunamos iš rentos, yra didelės, ir tai lemia didelį valdžios pasitikėjimą ateitimi. Dėl to rentinė valstybė pasižymi didelėmis viešosioms išlaidomis, daug kapitalo reikalaujančiais industriniais projektais ir pan., taip save pririšdama prie nuolatinio šių išlaidų padengimo. Remiantis teorija, vargu ar įmanoma, kad pati valstybė siektų pakeisti tokią raidos kryptį – skolintis iš pačių gyventojų ją gali priversti tik finansiniai sunkumai, ypač ilguoju laikotarpiu. Tačiau čia matyti, kad neatsparumas finansiniams sunkumams yra tarsi „užprogramuotas“ rentinės valstybės logikoje, kadangi, kaip jau minėta, šios valstybės dažniausiai remiasi vienu ekonomikos sektoriumi, kurio augimas tiesiogiai priklauso nuo pasaulinių naftos kainų. Tokia priklausomybė reiškia, kad šio sektoriaus ir visos ekonomikos stabilumas negali būti užtikrintas dėl nenuspėjamų ir greitų naftos rinkos pokyčių,⁴⁷ todėl ištikus kainų krizei, sukrečiama visa valstybė.

Priklausomybės nuo kelio modelis socialinius procesus traktuoja kaip priklausomus nuo tam tikrų įvykių praeityje. Trumpai tariant, šio modelio esmė yra ta, kad kartą pasirinkus tam tikrą kelią, galimybė šį pasirinkimą pakeisti mažėja laikui bėgant, kadangi tokio pakeitimo kaštai nuolat auga. Tokiu būdu yra generuojama įvykių eiga, kuri pati save sustiprina (*self-reinforcing sequence*) ir toliau alternatyvius pasirinkimus.⁴⁸ Svarbu suvokti, kad mechanizmas, dėl kurio raidos kryptį sunku „pasukti atgal“, priklausomybės nuo kelio modelyje yra integrali (neišvengiama) socialinio gyvenimo dalis.

Keletas elementų, būdingų socialiniam bei politiniam gyvenimui, suteikia pirminiam pasirinkimui tam tikros inercijos. Visų pirma, čia dominuoja kolektyvinis veiksmas, dėl kurio atskiro individo veikla turi mažai įtakos socialiniam procesui. Antra, didelę politinio ir socialinio gyvenimo dalį reguliuoja institucijos, kurios pasižymi tendencija priešintis didesniems pokyčiams ateityje. Tai reiškia, kad

⁴⁶ Anoushiravan Ehteshami ir Emma C. Murphy, „Transformation of the Corporatist State in the Middle East.“ Kn. Howard J. Wiarda (sud.) et al., *Comparative Politics. Developing Nations: Latin America, the Middle East and sub-Saharan Africa*, 5 t., London: Routledge, 2005, 256;

⁴⁷ Sick, 200;

⁴⁸ Paul Pierson, *Politics in Time. History, Institutions and Social Analysis*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2004, 20-23;

institucijos ilgainiui susikuria savus interesus, ir priklausomai nuo joms suteiktų resursų gali atitinkamai priešintis politinės valdžios inicijuojamoms reformoms. Tai veda prie dar vieno elemento – politinės valdžios, kurios kontroliuojami resursai įgalina ją prievarta ar kitais būdais stengtis išlaikyti *status quo*.⁴⁹

Taip suvokiamas priklausomybės nuo kelio modelis turi didelę reikšmę rentinės valstybės teorijai ir ja grindžiamiems Vidurio Rytų valstybių tyrimams. Remiantis šiuo modeliu, kiekvieno reiškinio evoliuciją įtakoja tam tikri lemiami momentai (*critical junctures*), kurių metu iš keleto alternatyvų yra pasirenkama viena. Šis pasirinkimas, eliminuodamas kitas alternatyvas, turi didelę reikšmę ateičiai, kadangi jo rėmuose bus priimami kiti sprendimai.⁵⁰ Paprastai kalbant, kokios bus sukurtos institucijos, kokius sprendimus priims vyriausybė ar kokie susiformuos socialiniai santykiai šiuo lemiamu momentu, didele dalimi nulems įvykių raidą ateityje. Vos sukurti, tokie socialiniai bei politiniai reiškiniai pasižymės tendencija išlikti, ir juos pakoreguoti bus vis sunkiau. Tokių lemiamų momentų identifikavimas ir jų padarinių analizė yra vienas svarbiausių elementų rentinės valstybės fenomeno tyrimuose.

Pagrindiniu lemiamu momentu šių šalių istorijoje laikomas naftos atradimas ir jų priklausomybės nuo naftos eksporto pradžia. Naftos atradimas turėjo stebėtinai panašų poveikį skirtingoms valstybėms, suformuodamas savitas socialines klases bei režimų tipus. Dar daugiau, šios žaliavos gausa formavo visą institucinę valstybės struktūrą, nulemdama mokesčių sistemas (arba tiksliau – beveik visišką mokesčių panaikinimą). Ar valstybės resursų paskirstymo forma, kuri yra pasirenkama lemiamu momentu, yra efektyvi ilguoju laikotarpiu, priklauso nuo to, kokiam politiniame kontekste šis sprendimas yra priimamas.⁵¹ Kitaip sakant, dėl struktūrinių veiksnių sąveikos su konkrečiais sprendimais priimančiais veikėjais valstybė gali įgyti ryškų *distribucinį* pobūdį, o jos ekonominė sistema – „olandų ligos“ bruožų. Tokiu būdu gali būti padėti pamatai nestabilumui ilguoju laikotarpiu.

Taigi tarp pagrindinių naftos eksportuotojų egzistuoja ir dideli skirtumai, kuriuos, kaip teigiama, daugiausia nulėmė papildomų veiksnių sąveika su pajamų iš naftos pertekliumi. Valstybingumas gali būti laikomas pagrindiniu tokiu veiksniumi, kuris lėmė skirtingus valstybių priimtus sprendimus, susidūrus su naftos gausos sukeltais

⁴⁹ Ten pat, 30-37;

⁵⁰ James Mahoney ir Daniel Schensul, „Historical Context and Path Dependence.“ Kn. Robert E. Goodin ir Charles Tilly (sud.), *The Oxford handbook of contextual political analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2006, 460;

⁵¹ Terry Lynn Karl, *The Paradox of Plenty. Oil Booms and Petro-States*. Berkeley: California University Press, 1997, 7;

iššūkais. Šalys, kurios iki didžiųjų naftos kompanijų atėjimo buvo sukūrusios tvirtą valstybinį aparatą, sugebėjo geriau ir išmintingiau pasinaudoti naftos eksporto teikiamomis galimybėmis, išvengdamos rentinės ekonomikos sunkumų. Šiuo atveju dažniausiai paminima Norvegijos patirtis, kadangi šioje šalyje, priešingai negu daugumoje pagrindinių naftos eksportuotojų, lemiami sprendimai buvo priimami ir įgyvendinami demokratiniais keliais bei remiantis aiškiai apibrėžtomis taisyklėmis. Daugelyje kitų naftos eksportuotojų valstybės kūrimo procesas ir naftos atradimas vyko vienu metu, ir toks kontekstas turėjo lemiamos įtakos valstybės struktūrai bei režimo tipui.⁵²

Renta, gaunama iš naftos eksporto, šalyse, kuriose naftos atradimas sutapo su modernios valstybės formavimu, padėjo konsoliduoti nedemokratinį, dažniausiai – oligarchinį, valdančiosios šeimos ar pan. elito valdymą. Persijos įlankos šalys šiuo atveju yra vieni geriausių to pavyzdžių. Politinė sistema tokiose šalyse gali būti paralyžiuojama tiek nuolatinio gerovės lygio kėlimu, tiek patronažo išsigalėjimu, tiek didinant represines valstybės galias.⁵³ Visa tai apima didelę valstybės autonomiją visuomenės atžvilgiu. Šie pagrindiniai rentinės valstybės teorijos teiginiai nurodo, kad politinio dalyvavimo atvėrimas, o tuo labiau – demokratijos sklaida tokiose valstybėse ypač mažai tikėtinas, jeigu neiškyla pavojus dabartinio režimo stabilumui. Teigiama, kad yra labai mažai iš naftos eksporto gyvenančių šalių, kurios nuo naftos atradimo momento pradėjo eiti demokratėjimo keliu.⁵⁴ Tokie ir panašūs argumentai yra dažnai minimi diskusijose politinės liberalizacijos Vidurio Rytuose tema.

Vis dėlto šios teorijos implikuojamą tam tikrą determinizmo laipsnį verta aptarti šiek tiek plačiau. Kaip buvo minėta, pajamų iš rentos sumažėjimas siejamas su režimo silpnėjimu ir galiausiai – pašalinimu arba atvėrimu. Toks argumentavimas didžia dalimi yra nulemtas priklausomybės nuo kelio modelio siūloma logika, pagal kurią režimas nesugebės visuomet išlaikyti to paties gerovės lygio, prie kurio ilgainiui pripranta visuomenė. Vis dėlto rentinių valstybių patirtis leidžia abejoti šiais rentinės valstybės teorijos teiginiais.

⁵² Karl, 213-221;

⁵³ Halliday, 278;

⁵⁴ Ottaway et al., 23;

3. Renta ir režimo stabilumas: ryšio paieškos

Prieš aptariant rentinės valstybės teorijos determinizmo elementus ir jų implikacijas tiriant Persijos įlankos šalis, pirmiausia reikėtų įvertinti Kuveitą bei kitas Persijos įlankos šalis, taip pat keletą kitų pagrindinių naftos eksportuotojų rentinės valstybės kriterijų atžvilgiu. Bus matyti, kad įlankos Kooperacijos Tarybos šalys gali būti laikomos artimiausiomis idealiam rentinės valstybės modeliui. Šios šalys bus toliau aptartos pasaulio naftos rinkos kainų pokyčių kontekste. Būtent šiems pokyčiams rentinės valstybės teorijoje priskiriamas lemiamas vaidmuo dėl režimo išlikimo. Atsižvelgus į tai, galiausiai bus galima išskirti pagrindinius rentinės valstybės teorijos trūkumus ir kartu nurodyti jos pakoregavimo galimybes.

3.1. Rentinė valstybė Persijos įlankoje

Aukščiau pateiktas teorinis rentinės ekonomikos ir jos dominavimo valstybėje apibūdinimas atrodo pakankamai nesudėtingas. Vis dėlto tikrovėje valstybės, kurios dažnai apibrėžiamos kaip rentinės, skiriasi savo pagrindiniais rodikliais. Kaip bus matyti toliau, galima skirti bent dvi rentinių valstybių grupes, ir šis skyrimas dažnai lemia nuostatas dėl politinių pokyčių šiose šalyse. Dar daugiau, toks skyrimas dažnai lemia pernelyg supaprastintą rentinių valstybių analizę. Analizuojant Kuveito atvejį Persijos įlankos šalių kontekste verta konkrečiai pažvelgti, kas leidžia nuspręsti, ar valstybėje dominuoja rentinė ekonomika, koks yra jos dominavimo laipsnis bei kokį poveikį tai daro visuomenei, režimui ir jo stabilumui.

Iš keturių pagrindinių rentinės ekonomikos elementų vienas svarbiausių yra rentinės ekonomikos dominavimo mastas bei vyriausybė kaip pagrindinis rentos gavėjas. Rentinės ekonomikos svorį ir įtaką įprasta matuoti turimais naftos (bei dujų) rezervais. Vis dėlto absoliutūs dydžiai rentinės valstybės teorijos rėmuose nėra informatyvūs, ir norint įvertinti šio gamtinio resurso svarbą visuomenei, geriausia žiūrėti į jo santykį su valstybės gyventojų skaičiumi. Duomenys, pateikti 1 lentelėje, akivaizdžiai parodo, kad turimų resursų absoliutūs dydžiai gali būti klaidinantys.

Irako, Irano bei Venesuelos atvejais, nepaisant sąlyginai didelių rezervų, dėl didelio gyventojų skaičiaus potencialios pajamos iš naftos neturės tokio poveikio kaip Kuveito, JAE arba Libijos atveju. Paprastai kalbant, tai reiškia, kad arba naftos atneštos

gerovės neužteks visiems, arba kad ji nebus aiškiai juntama. Priešingai, Kuveito, JAE, Saudo Arabijos, Kataro ir sąlyginai – Libijos atvejai liudija apie iš naftos gautų pajamų perteklių valstybės gavėjos gyventojų atžvilgiu. Šis santykis yra svarbus rodiklis jau vien dėl to, kad jis lemia režimo pasitikėjimą ateitimi. Valstybės, kurios nepasižymi dideliu santykio rodikliu, jaučia poreikį kiek įmanoma greičiau diversifikuoti savo ekonomines sistemas, panaudojant tam gautas pajamas. Dėl to jų priimami sprendimai dažnai yra skuboti, turint omenyje gana greitas rezervų išsekimo perspektyvas.⁵⁵

1 lentelė. Naftos eksportuotojų naftos rezervai ir gyventojų skaičius

	2005 m. rezervai, mlrd. b	2005 m. gyventojai, mln.	Santykis (rezervai / gyventojai)	Santykis, 1973 m.
Kuveitas	101,50	2,7	37,6	71,91
JAE	97,80	4,1	23,8	60,71
Kataras	15,21	0,8	19,1	43,33
Saudo Arabija	264,21	23,6	11,2	19,53
Libija	41,46	5,9	7,0	11,38
Irakas	115,00	28,0	4,1	3,03
Venesuela	80,01	26,7	3,0	1,24
Omanas	5,57	2,5	2,2	..
Norvegija	9,64	4,6	2,1	..
Iranas	136,27	69,4	2,0	1,92
Bahreinas	0,125	0,7	0,2	..

Šaltiniai: duomenys apie šalių rezervus paimti iš *OPEC Annual Statistic Bulletin 2006*, p. 41; Bahreino turimų rezervų kiekis iš *Country Analysis Briefs*, Energy Information Administration (EIA), www.eia.doe.gov; gyventojų skaičius – JTO duomenų bazės internete, www.un.org; 1973 m. duomenys iš Terry Lynn Karl, *Paradox of Plenty*, p. 18;

Verta pastebėti, kad pirmos keturios šalys, pasižyminčios didžiausiu santykio rodikliu (Kuveitas, JAE, Kataras ir Saudo Arabija), yra Persijos įlankos valstybės, kartu su Libija dar dažnai vadinamos rentinėmis valstybėmis *par excellence*.⁵⁶ Dėmesį traukia ir tai, kad šių šalių pozicija rezervų ir gyventojų santykio atžvilgiu nepakito per pastaruosius 30 metų. Tačiau netgi nepaisant to, jog daugumos čia išvardintų šalių deklaruojami naftos rezervai pamažu didėja, visos perteklinės valstybės susiduria su siaurėjančiomis perspektyvomis, ką rodo ryškus jų turimų rezervų bei gyventojų santykio sumažėjimas, lyginant su 1973 metų duomenimis.

Šiuos duomenis reikėtų vertinti atsargiai, kadangi į gyventojų skaičių čia yra įtraukti ir svetimšaliai, kurie, pvz., Kuveite 2005 metais sudarė apie 1,79 mln. gyventojų

⁵⁵ Karl, 19;

⁵⁶ Gary C. Gambill, „Explaining the Arab Democracy Deficit.” *Middle East Intelligence Bulletin*. Vol. 5, no. 2, February-March 2003,

(65 proc. visų šalies gyventojų).⁵⁷ Didžiausią užsieniečių dalį Įlankos Kooperacijos Tarybos šalyse sudaro darbininkai, atvykę iš Afrikos, Centrinės bei Pietryčių Azijos ir kitų šalių. Ši gyventojų dalis dirba mažiau apmokamus darbus paslaugų sektoriuje, statyboje. Tačiau svarbiausia – nebūdami šių šalių piliečiais, jie neturi teisės naudotis visomis valstybinėmis privilegijomis, kurios suteikiamos piliečiams. Dar daugiau, dažnai pažymima, kad šie žmonės gyvena ypač blogomis sąlygomis, kurias kai kurie analitikai vertina artimomis vergovei.⁵⁸ Be to, į šiuos duomenis nėra įtraukti kiti gamtiniai išteklių, pvz., gamtinės dujos, ypač svarbios Kataro atveju, kuris pastaruoju metu yra vienas svarbiausių gamtinių dujų eksportuotojų pasaulyje. Šie išteklių, vertinant rentos požiūriu, turi tokį pat poveikį kaip ir naftos gausa, kadangi jų pardavimas lemia dideles užsienio valiutos įplaukas. Tačiau tai rodo, kad realus turimų rezervų, galinčių teikti pajamas iš rentos ir visuomenės dalies, kuriai tenka ši gerovė, santykis yra dar didesnis. Todėl manytina, kad tikrasis Įlankos Kooperacijos Tarybos šalių atotrūkis nuo kitų naftos eksportuotojų šiuo atžvilgiu yra dar didesnis.

2 lentelė. Naftos ir dujų sektoriaus dalis, proc.

	Viso BVP						Viso eksporto
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2004
Kuveitas*	52,3	46,4	41,9	46,4	52,6	59,8	88,6
Kataras**	..	57,7	57,8	59,0	54,5	59,6	89
Saudo Arabija	41,5	37,6	37,7	42,4	50,4	48	89,6
Omanas	42,2	48,7	75
JAE	39,8	35,5	32,6	34,3	37,7	40,7	42,1
Bahreinas	17,8	17,2	16,5	15,6	13,1
Libija	..	39,7	55,6	62,5	67,9	74,1	..
Iranas***	..	14,9	22,6	22,6	24,7	27,7	83

Šaltiniai: *IMF Country Reports*, No. 08/5, 07/348, 06/133, 06/199, 07/101, 07/148 (JAE, Kuveito, Libijos ir Irano duomenys paimti iš šių ataskaitų statistinių priedų); *Statistical Yearbook*, Ministry of National Economy of Oman, <<http://www.moneoman.gov.om/book/syb2008cd/english.html>> *Statistical Yearbook*, Ministry of Economy and Planning of the Kingdom of Saudi Arabia;

* Kuveito biudžetiniai metai baigiasi kovo 31 d.

** Duomenys apskaičiuoti pagal nominalias rodiklių reikšmes.

***Irano biudžetiniai metai baigiasi kovo 20 d. Duomenys pagal realias rodiklių reikšmes.

Rentinės ekonomikos dominavimas visoje valstybės ekonominėje sistemoje yra matuojamas ir kitais rodikliais. Pavyzdžiui, 2 lentelė parodo, kiek naftos ir dujų sektorius prisideda prie ekonominės gerovės Įlankos Kooperacijos Tarybos šalyse, Libijoje ir Irane. Teorijoje nurodoma, kad galima laikyti, jog valstybėje dominuoja rentinė ekonomika, jeigu pajamos iš rentos sektoriaus sudaro apie 40 proc. arba daugiau

⁵⁷ *IMF Country Report No. 06/133. Kuwait: Statistical Appendix*, IMF, 2006, 3;

⁵⁸ Ahmed Kanna, „Dubai in a Jagged World.“ *Middle East Report*, 243, 2007, 22-29;

viso šalies BVP.⁵⁹ Iš čia matyti, kad Irane, kuris dėl didelių naftos rezervų laikomas vienu svarbiausių eksportuotojų, šis sektorius apima santykinai mažesnę ekonominės sistemos dalį negu Libijoje ar kitose Persijos įlankos šalyse, išskyrus Bahreiną. Nors šios šalies naftos ir dujų eksportas sudaro didelę viso eksporto dalį, galima sakyti, kad Iranas santykinai yra mažiau priklausomas nuo naftos sektoriaus dominavimo, ir šios šalies ekonominė sistema yra labiau diversifikuota.

Šiuo palyginimu nenorima pasakyti, kad naftos ir dujų sektorius Irane nėra reikšmingas. Istorija liudija, kad jis gali turėti didelės svarbos šalies vidiniams procesams. Tačiau iki šiol didžiausias mokslininkų dėmesys buvo sutelktas ties šalimis, kuriose, panašiai kaip Irane, turimų rezervų santykis su bendru gyventojų skaičiumi ar naftos sektoriaus dalis BVP nėra ypatingai didelė.⁶⁰ Tuo tarpu šalys, kurias galima laikyti idealiausiomis rentinėmis valstybėmis pagal rentinės ekonomikos dominavimą (visų pirma, dauguma įlankos Kooperacijos Tarybos narių), nėra detaliam nagrinėjamos kaip rentinės valstybės.

3 lentelė. Pagrindiniai vyriausybės pajamų šaltiniai 2004 m., proc. visų pajamų

	Kuveitas	JAĖ	Kataras	Saudo Arabija	Bahreinas	Omanas	Venesuela	Iranas
Nafta ir dujos	77,2	66,3	66	75	72,5	78	42,5*	38
Investicijos	16,6	15,3	25	..	5,4	8,7
Mokesčiai	2,2	..	2,8	..	10,2	4,7	..	20,2
Kita	3,5	..	6,3	..	11,9	8,6	..	40,3

Šaltiniai: *IMF Country Reports*, No. 06/133, 06/256, 07/101, 08/5, 99/111; Saudo Arabijos duomenys iš *Country Analysis Briefs*, EIA, www.eia.doe.gov; *Economic Bulletin*. Ministry of Finance of the Kingdom of Bahrain, 2006, <<http://www.mof.gov.bh>>; *Statistical Yearbook*, Ministry of National Economy of Oman;

*1998 m. duomenys.

Pagrindiniai vyriausybės pajamų šaltiniai, parodyti 3 lentelėje, apibūdina kitą rentinės valstybės elementą – paties režimo (vyriausybės) priklausomybę nuo rentos. Ši lentelė papildo ankstesnius duomenis ir patvirtina išvadą, kad nuo rentinės ekonomikos labiausiai priklauso Kuveito, Saudo Arabijos, Kataro, taip pat JAĖ ir Omano vyriausybės. Šiose šalyse mokesčių keliu gaunamos vyriausybės pajamos sudaro vos kelis procentus visų pajamų. Atitinkamai, naftos ir dujų sektoriaus dalis tarp visų vyriausybės pajamų gali siekti nuo 66 proc. Kataro iki 77,2 proc. Kuveito arba 78 proc.

⁵⁹ Beblawi; Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Beblawi nepateikia jokio pagrindimo šiam rentinės ekonomikos dominavimo laipsnio kriterijui.

⁶⁰ Øysten Noreng, „The Predicament of the Gulf Rentier State.“ Kn. Daniel Heradstveit ir Helge Hveem (sud.), *Oil in the Gulf. Obstacles to Democracy and Development*. Aldershot: Ashgate, 2004, 33 – 35; taip pat Karl, *The Paradox of Plenty*;

Omano atveju. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį ir į Venesuelos ir Irano duomenis, kurie rodo, kad naftos ir dujų sektoriaus pajamos sudaro mažiau nei pusę šių šalių vyriausybių pajamų. Apibendrinus šiuos duomenis, matyti, kad Įlankos Kooperacijos Tarybos šalys pasižymi ypač silpnu ekstrikaciniu pobūdžiu, kadangi svarbiausias vyriausybės pajamų šaltinis jose yra ne mokesčiai, o tiesioginė renta.

Iš 4 lentelės duomenų matyti dar vienas rentinės valstybės bruožas – didelė vyriausybės išlaidų dalis. Nors vertinant atskirų šalių vyriausybės išlaidų poveikį ekonomikai ir visuomenei, reikėtų atsižvelgti ir į jų struktūrą, šiuo atveju bendras išlaidų dydis svarbus norint nustatyti, kiek pati vyriausybė tiesiogiai ar netiesiogiai prisideda prie visuomenės gerovės. Pateikti duomenys rodo, kad visose šalyse vyriausybė yra svarbiausias veikėjas, reguliuojantis finansinius šalies resursus. Nors galima pastebėti bendrą vyriausybės išlaidų mažėjimo tendenciją, vis dėlto distribucinis šių šalių pobūdis išlieka pakankamai stiprus.

4 lentelė. Vyriausybės išlaidų dalis BVP, proc.

	1982	1986	1990	2000	2002	2004	2006
Kuveitas	56	52,8	46,9	38,5	40,3	35,2	..
Saudo Arabija	46,5	48,5	39,5*	33,3	36,1	30,1	..
Kataras	42,8*	31,3	30,7	28,8	32,7
Omanas	46,8	57	39,7	40	36
Bahreinas	38,1	42,7	26,6	26,4	32,5	26,4	30,5**
JAE	37,7*	32	28,2	24,9	21,7
Iranas	30,8	21,2	19,9	18,7	22,3	22,7	28,5

Šaltiniai: Luciani, 136; *IMF Country Reports*, No. 07/357, 07/101, 08/5, 06/133, 06/199, 06/256; H.Ch.Metz (ed.), *Persian Gulf States: Country Studies*, Washington: US Government Printing Office, 1993, 397-398; *Economic Bulletin*. Ministry of Finance of the Kingdom of Bahrain, <<http://www.mof.gov.bh>>;

* 1989 metų duomenys; ** 2007 metų duomenys;

Iš šių duomenų matyti, kad visos Įlankos Kooperacijos Tarybos šalys pasižymi aukštais rentinės valstybės rodikliais. Visų šių valstybių ekonomikoje dominuoja išorinę rentą generuojantis naftos sektorius, o pagrindinis rentos gavėjas yra vyriausybė. Dar daugiau, kaip nurodoma, tik nedidelė šių šalių gyventojų dalis yra įdarbinta naftos sektoriuje arba su juo tiesiogiai susijusiose srityse. Pavyzdžiui, Kuveite 2005 metais tik 5,9 proc. visų dirbančiųjų dirbo gavybos ir apdirbimo sektoriuose,⁶¹ kurie atspindi pagrindines naftos sektoriaus veiklos sritis. Tais pat metais naftos gavybos ir perdirbimo

⁶¹ *Kuwait: Statistical Appendix*, IMF Country Report No. 06/133, Washington: International Monetary Fund, 2006, 16;

sektoriuose JAE dirbo 14,1 proc. visų šios šalies dirbančiųjų.⁶² Pažymėtina, kad pastaruoju atveju didžiausią dalį sudaro apdirbimo pramonės darbininkai, todėl tik su naftos gavyba susijusių darbininkų skaičius yra daug mažesnis.

Šie duomenys rodo, kad santykinai galima skirti dvi dideles grupes valstybių, kurios apibendrintai vadinamos rentinėmis. Į vieną iš jų patenka šalys, kurios turi mažiau rezervų palyginus su gyventojų skaičiumi, kuriose rentinės ekonomikos dominavimo laipsnis yra daug mažesnis, ir kuriose naftos sektoriaus pajamos sudaro mažiau vyriausybės pajamų. Kita grupė sudaryta iš Ilankos Kooperacijos Tarybos narių ir sąlyginai – Libijos. Šiai grupei būdingas ypač didelis rentos dominavimas ekonomikoje, didelis rezervų kiekis gyventojų atžvilgiu ir daug didesnė režimo priklausomybė nuo pajamų iš naftos sektoriaus. Dar daugiau, šios grupės vyriausybių našta visuomenei, įvertinus gyventojų bei įmonių pelno mokesčius, vyriausybių išlaidų dydį, yra ypač maža.⁶³ Kitaip sakant, tai rodo, kad šių šalių ekstrikaciniai gebėjimai yra ypač silpnai išvystyti, tačiau jos stipriai reguliuoja lėšų paskirstymą viduje plačiomis distribucinėmis programomis.

Pirmai grupei priklausančių šalių socialinis, ekonominis ir politinis gyvenimas yra gana aktyviai analizuojamas, kadangi būtent čia tikimasi sulaukti aiškių režimo pokyčių. Remiantis prielaida, kad šalys, kurios turi mažiau rezervų ir daugiau gyventojų yra labiau pažeidžiamos rentinės ekonomikos trūkumų ir skaudžiau išgyvens finansinę krizę, daug dėmesio buvo skiriama Irano, Venesuelos, Indonezijos, Alžyro, Nigerijos ir kitų šalių atvejams.⁶⁴ Ir atvirkščiai, šalys, turinčios gausius rezervus savo gyventojų atžvilgiu, sugebės daugelį sukrėtimų amortizuoti didelėmis pajamomis. Ši prielaida išplaukia iš rentinės valstybės teorijos, pagal kurią režimas išliks stabilus tol, kol šalies naftos ir dujų eksporto sektorius nepatirs rimto sukrėtimo.

3.2. Nafta ir režimo išlikimas: koks ryšys?

Nors iš daugelio tyrimų matyti, kad rentinės valstybės teorija sugeba paaiškinti procesus tokiose šalyse, vargu ar galima sakyti, kad visos iš šios teorijos išplaukiančios

⁶² *United Arab Emirates: Statistical Appendix*, IMF Country Report No. 07/348, Washington: International Monetary Fund, 2007, 9;

⁶³ *Index of Economic Freedom 2008*, <<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.cfm>> [žiūrėta 2008 05 02];

⁶⁴ Karl, 71-185, 189-221; Taip pat Mehran Kamrava, „Politics of Weak Control: State Capacity and Economic Semi-Formality in the Middle East.“ *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, vol. XXII, no. 1&2, 2002, 43 – 52; Yates, *The Rentier State in Africa*;

išvados randa ją patvirtinančių įrodymų realybėje. Galima būtų skirti du aspektus, kurie realybėje neatitinka rentinės valstybės teorijos suponuojamų išvadų. Pirmiausia reikia paminėti režimo išlikimo klausimus svyruojant rentos pajamoms. Statistiškai įvertinus 107 besivystančių šalių stabilumą 1960 – 1999 m. periodu, buvo pastebėta, kad naftos gausa valstybėje ir su tuo susijęs rentinės ekonomikos vyravimas šalyje aiškiai koreliuoja su konkretaus politinio režimo stabilumu ir išlikimu (*durability*). Režimo išlikimui tais atvejais, kai valstybė turi didelius naftos resursus ir juos eksportuoja, mažiau grėsė opozicijos radikalumas, maištai ar pilietinio karo tikimybė.⁶⁵

Atrodo, kad tai patvirtina rentinės valstybės teorijos tezę, kad nedemokratinėse rentinėse šalyse vyriausybė valdo didelius finansinius resursus, kurių pagalba „nuperka“ visuomenės lojalumą. Todėl politiniai pokyčiai tokioje šalyje mažai tikėtini. Tačiau tuo pat tyrimu buvo pastebėtas dar vienas įdomus aspektas – režimų stabilumui jokios įtakos neturėjo nei staigūs pasaulinių naftos kainų bumai, nei jų kritimai.⁶⁶ Remiantis šia teorija, 9 dešimtmečio pradžioje pradėjus kristi naftos kainoms, Persijos įlankos valstybių režimai turėjo susidurti su didelėmis problemomis, išlaikydami savo autonomiją nuo visuomenės. Be to, šis kainų kritimas nebuvo trumpalaikis, kadangi ryškesnę kilimo tendenciją galima pastebėti tik nuo 2001 metų.⁶⁷ Vis dėlto visas įlankos Kooperacijos Tarybos šalis iki šiol tebevaldo tų pat dinastijų atstovai.⁶⁸ Tai akivaizdžiai neatitinka rentinės valstybės teorijos numatytų politinio režimo išlikimo prielaidų, siejamų su finansinių valstybės galių kitimu, ypač ilgalaikėje perspektyvoje. Savaiame suprantama, kad režimo išlikimo faktas nereiškia, kad jam nebuvo iškilęs pavojus. Persijos įlankos valstybių visuomenėse vyko aiškus judėjimas, į kurį tų šalių valdovai turėjo reaguoti. Tačiau problema ta, kad rentinės valstybės teorija negali atsižvelgti į šią vidinę dinamiką. Ši teorija negali atsakyti, koku būdu krizė paveiks konkrečios valstybės režimo ir gyventojų santykius.

Antras prieštaravimas susijęs su jau minėtu visuomenės lojalumu. Pažymima, kad priešingai rentinės valstybės teorijos logikai, net ir tais periodais, kai iš rentos gaunamos didelės pajamos, visuomeninis gyvenimas nepasižymi išskirtiniu ramumu. Pavyzdžiui, remiantis šios teorijos teiginiais, sunku paaiškinti, kodėl tokioje šalyje kaip Kuveitas vis dėlto iškilo opozicinės jėgos, kurių režimas negali ignoruoti. Dažnai

⁶⁵ Benjamin Smith, „Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World, 1960-1999.“ *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 2, April 2004, 232;

⁶⁶ Ten pat, 242;

⁶⁷ Žr. 3 priedą;

⁶⁸ *CIA World Factbook*;

nurodoma, kad daugelyje kitų Persijos įlankos šalių tokios jėgos taip pat aktyvios.⁶⁹ Kitaip sakant, šių šalių pavyzdžiai rodo, kad režimas nesugebėjo „nupirkti“ visuomenės lojalumo, nepaisant to, kad Kuveito ir Saudo Arabijos atvejais režimo galimybės tai padaryti yra ypatingai didelės.

Savaime suprantama, opozicijos iškilimą Persijos įlankos šalyse pirmiausia reikėtų suprasti Antrojo įlankos karo (Irakui okupavus Kuveitą 1990 m.) kontekste. Šis įvykis ir su juo susiję tarptautiniai veiksniai (užsienio šalių spaudimas) akivaizdžiai palietė režimų stabilumo bazę, aktyvavo tam tikrą visuomenės sluoksnį ir prisidėjo prie politinio liberalizavimo praktikos sklaidos šiame regione.⁷⁰ Taip pat galima manyti, kad bent jau netiesiogiai prie to galėjo prisidėti ir ganėtinai žemos pasaulinės naftos rinkos kainos. Po nuosmukio, prasidėjusio 1980-1981 metais, šios kainos pradėjo augti tik nuo 2001 metų, neskaitant keleto trumpalaikių pakilimų.⁷¹ Tai būtų galima traktuoti kaip tam tikrą ilgojo laikotarpio krizę, turėjusią įtakos režimų stabilumui.

Vis dėlto būtent pastarojo laikotarpio naftos kainų pakilimas įdomus tuo, kad jo kontekste vyksta ypač aktyvūs politinio liberalizavimo procesai. Šiuo metu pažymima, kad pasaulinė naftos rinka vėl išgyvena pakilimą, kuris turėtų pasižymėti nuosaikais, kainų kilimo tendencija. Kalbant rentinės valstybės terminais, tai reiškia, kad didžiausia pagrindinių naftos eksportuotojų problema šiuo metu yra ne pajamų trūkumas, o jų perteklius.⁷² Šią situaciją gerai atspindi pokyčiai pasaulinių investicijų srautų struktūroje, iš kurių matyti naujusia tendencija pasaulio finansų rinkoje – dideli kapitalo srautai iš pagrindinių šalių naftos eksportuotojų.

Pažymima, kad 2006 metais kapitalo srautai iš naftos eksportuotojų pirmą kartą per pastaruosius 30 metų viršijo srautus iš Vakarų Europos ar Azijos.⁷³ Beveik pusė visų naftos eksportuotojų turimo kapitalo užsienyje priklauso Įlankos Kooperacijos Tarybos narėms.⁷⁴ Iš šių tendencijų matyti, kad naftą eksportuojančios šalys išgyvena ekonominio pakilimo laikotarpį. Todėl politinės liberalizacijos procesai, minėti darbo pradžioje, prieštarauja rentinės valstybės teorijos logikai, pagal kurią reikėtų tikėtis didesnio režimų uždaro tokiu laikotarpiu.

⁶⁹ Gwenn Okruhlik, „Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition. The Political Economy of Oil States.“ *Comparative Politics*, April 1999, 296-297;

⁷⁰ Račius, 203;

⁷¹ Žr. 3 priedą;

⁷² „How to Spend it.“ *The Economist*, 24 April 2008;

⁷³ Diana Farrell at al., „The New Power Brokers: How Oil, Asia Hedge Funds and Private Equity Are Shaping Global Capital Markets.“ *McKinsey Global Institute*, October 2007, 46;

⁷⁴ Ten pat, 48;

Dėl to galima manyti, kad rentinės valstybės teorija pateikia pernelyg supaprastintą socialinių, ekonominių ir politinių reiškinių vaizdą rentinėje valstybėje. Minėtas statistinis tyrimas akivaizdžiai parodo, kad tarp finansinio valstybės nestabilumo ir režimo pokyčių egzistuoja papildomi kintamieji. Tai buvo pastebėję ir patys rentinės valstybės teoretikai, pripažindami kitų veiksnių (socialinio susiskaldymo, religinio, etninio faktorių, kaimyninių šalių patirties ir pan.) svarbą.⁷⁵ Vis dėlto šiuos veiksnius tik pripažįstant, bet neįtraukiant į aiškinimą, bet kokie pokyčiai perkeliama į neapibrėžtą ilgąjį periodą. Tik ilguoju laikotarpiu finansinė krizė gali nusverti valstybės sugebėjimą iš jos išlipti trumpalaikių priemonių pagalba. Nors tokia analizė gali būti naudinga, vis dėlto ji ignoruoja trumpojo laikotarpio pokyčių svarbą, ir taip rizikuoja būti pernelyg abstrakti.

Iš viso to matyti, kad norint pasinaudoti rentinės valstybės teorijos pateikiamomis įžvalgomis tiriant, kaip gali kisti tam tikrų valstybių ar politinių režimų raida, reikia šią teoriją koreguoti. Svarbiausia, reikia suprasti, kad valstybės kaip vieneto traktavimas suteikia patogų įrankį teoriniam ir statistiniam darbui, tačiau neatsižvelgia į sudėtingą socialinę struktūrą rentinėse valstybėse. Valstybė minėtoje teorijoje neabejotinai suprantama kaip vienetas, kuris sutapatinamas su režimu, veikiančiu savarankiškai ir siekiančiu kaip įmanoma išlaikyti valdymo legitimumą prieš visuomenę. Tuo grindžiamos visos šios teorijos prielaidos apie valstybės autonomiją ir jos svarbą.

Valstybės autonomiją rentinės valstybės teorijoje iš esmės reikia suprasti kaip vyriausybės, pagrindinių pareigūnų ir institucijų veiksmų laisvę visuomenės atžvilgiu. Šiuo atveju akivaizdu, kad demokratinėse šalyse tokia valstybės autonomija ribojama konstitucijomis, parlamento priežiūra, nuolatinio visuomenės dėmesiu ar kitomis priemonėmis. Vis dėlto pripažįstama, kad tam tikrose srityse (pvz., užsienio politikos srityje) netgi demokratinėse valstybėse vyriausybė turi santykinai daugiau sprendimo laisvės.⁷⁶ Tuo tarpu nedemokratinėse šalyse, kuriose vyriausybė dažniausiai yra arba sudaroma valdančiojo elito, arba valdančiosios šeimos (kaip kad Persijos įlankos valstybių atveju), reikia tikėtis praktiškai absoliučios vyriausybės laisvės, ypač kai kalbama apie rentines valstybes.

Vis dėlto pažymima, kad netgi ir ypatingai griežto autoritarinio valdymo atvejais valstybės autonomija negali būti absoliuti. Priimdama sprendimus, vyriausybė vienaip

⁷⁵ Luciani, 135;

⁷⁶ Halliday, 50;

ar kitaip privalo atsižvelgti į daug kitų faktorių: pavyzdžiui, biurokratinį aparatą, kuris yra neatsiejamas jos pačios veiklos dalis, ir gali turėti savų interesų. Nors ir paradoksaliai gali atrodyti, tačiau viešoji nuomonė čia taip pat svarbi, ir jos ignoravimas gali grėsti rimtu masiniu nepasitenkinimu. Lygiai taip pat svarbios yra normos, nuostatos bei idėjos, dominuojančios visuomenėje. Pavyzdžiui, Vidurio Rytų atveju galima skirti tris pagrindines idėjų grupes, veikusias visuomenių mąstymą XX amžiuje: arabizmą, islamizmą ir revoliucijų idėjas, kurios nėra vieningos viduje, taip pat dažnai konkuruoja tarpusavyje. Galiausiai reikia turėti omenyje ir tarptautinį kontekstą: užsienio šalis, jų įtaką ir pan.⁷⁷

Iš viso to matyti, kad valstybės autonomija, kaip ji suprantama rentinės valstybės teorijoje, negali būti absoliuti. Šioje teorijoje brėžiant griežtą atskyrimą tarp režimo (valstybės) ir visuomenės pamirštama, kad siena tarp režimo ir visuomenės rentinėse valstybėse dažnai yra nežymi, todėl negalima kalbėti abstrakčiais apibendrinimais apie pasipriešinimą arba lojalumą režimui.⁷⁸ Dar daugiau, ši teorija dažnai taikoma neatsižvelgiant į „priklausomybės nuo kelio“ modelio problemą, susijusią su tinkamo istorinio atskaitos taško parinkimu.

Kaip jau buvo minėta, priimta manyti, kad naftos atradimas turi būti nagrinėjamas valstybės susiformavimo kontekste. Šalys, kuriose iki naftos atradimo egzistavo stiprios valstybinės institucijos, sugebėjo išvengti absoliučios priklausomybės nuo naftos sektoriaus, išlaikydamos platų mokesčių tinklą.⁷⁹ Kadangi dauguma pagrindinių naftos eksportuotojų (tame tarpe ir visos Įlankos Kooperacijos Tarybos šalys) buvo tik pradėjusios modernaus valstybės aparato kūrimą naftos atradimo metu, akivaizdi išvada, kad jose šis įvykis suformavo specifinę valstybės ir visuomenės sąveiką. Gerai nusakymas ekonominius procesus, toks požiūris ignoruoja istorinius ir socialinius veiksnius. Tai reiškia, kad naftos atradimo negalima susieti vien tik su valstybės lygmens kintamaisiais. Vidurio Rytų atveju, svarbu atsižvelgti į socialinių jėgų sąveiką, kuri formavo socialinį ir politinį gyvenimą dar iki naftos atradimo.⁸⁰ Reikia manyti, kad šių jėgų sąveika suformavo rentines valstybes, kurios ne tik panašios abstrakčiais rentos rodikliais, bet ir skirtingos socialinių vidaus veiksmų dinamikos požiūriu. Dar daugiau, yra pagrindo teigti, kad ši dinamika gali stipriai įtakoti pokyčius rentinėje valstybėje.

⁷⁷ Halliday, 54-71;

⁷⁸ Okruhlik, 308;

⁷⁹ Karl, 237;

⁸⁰ Okruhlik, 309;

Jeigu bandytume pritaikyti rentinės valstybės teoriją, remdamiesi klasikiniaiis čia paminėtais jos teiginiais, procesams Vidurio Rytuose nagrinėti, neišvengiamai susidurtume su aukščiau minėtomis problemomis. Neatsižvelgdami į kontekstą, kuriame formuojasi rentinė valstybė, praktiškai neatsižvelgiame į vidinį konkrečių visuomenių gyvenimo specifiškumą, ir tokiu būdu negalime pastebėti, kaip naftos atradimas paveikė šias visuomenes. Taigi tokiu būdu padaroma klaida, gana dažna darbuose, nagrinėjančiuose Vidurio Rytus, kuriuose valstybė ir jos vidinis gyvenimas redukuojamas iki minimumo.⁸¹

Taigi nepaisant naudingų išvalgų, rentinės valstybės teorija, neapimdama valstybės formavimosi aptarimo ir su tuo susijusio socialinio gyvenimo, turi keletą esminių trūkumų. Visų pirma, nepastebima, kad kai kurie aspektai, minimi analizuojant Vidurio Rytų šalis, yra būdingi tiek rentinėms, tiek ir nerentinio pobūdžio šio regiono valstybėms. Šie aspektai yra nulemti regiono istorinės raidos specifikos. Be to, nutylima apie skirtumų egzistavimą pačių rentinių valstybių tarpe. Šie skirtumai leidžia manyti, kad formuojantis dabartinėms rentinėms valstybėms Vidurio Rytuose veikė papildomi faktoriai, kurie, kartu su naftos atradimu ir jos eksporto išvystymu nulėmė specifines kiekvienos šalies politines sąlygas.⁸² Tai reiškia, kad, kaip jau buvo minėta, rentinės valstybės teorija pernelyg dažnai rizikuoja socialinių procesų supaprastinimu. Todėl šią teoriją vertėtų derinti su papildomų faktorių įtraukimu. Kuveito atvejo analizė parodo, kokie veiksniai šiuo atveju įtakojo savitos rentinės valstybės susiformavimą.

⁸¹ Simon Bromley, *Rethinking Middle East Politics*. Cambridge: Polity Press, 1994, 89;

⁸² Bromley, 96;

4. Valstybės formavimosi kontekstas: Kuveito atvejis

Vienas iš bandymų susieti rentinės valstybės teorijos prielaidas su valstybės formavimosi proceso kontekstu yra grindžiamas koalicijų ir paktų tarp valdančiosios šeimos ir tradicinių pirklių (*merchants*) Kuveite prielaidomis. Šis šalis nuo seno pasižymi savitu ir pakankamai stipriu pirklių sluoksniu, kurio atsiradimas buvo nulemtas specifinės Kuveito geografinės padėties. Naftos atradimas šiam sluoksniui suteikė savitą vietą Kuveito kaip rentinės valstybės gyvenime. Dar daugiau, kaip bus matyti toliau, tai turėjo įtakos ir valdančiosios šeimos pozicijai visuomenės atžvilgiu bei bendram politiniam procesui.

4.1. Kuveitas iki naftos atradimo

Kuveitas iš kitų Persijos įlankos kraštų išsiskiria palankia tranzitine padėtimi. Tai leido istoriškai susiformuoti ir pakankamai savitai visuomenės struktūrai. Priešingai negu šiaurėje esančiame Irake, Kuveitas neturi tiek daug derlingų žemių, tad jame žemdirbių sluoksniui ir su juo susijusiems feodalinio žemės ūkio santykiams formuotis nebuvo sąlygų. Kita vertus, Kuveito ypatinga tranzitinė padėtis leido gana anksti čia susiformuoti gyvenimo būdai, besiskiriančiam ir nuo klajoklinio beduinų gyvenimo būdo, dominavusio likusioje Arabijos pusiasalio dalyje.⁸³ Pirmųjų sėslių Kuveito gyventojų veikla buvo siejama su prekyba.

Būtent tokia palanki prekybai ir sėsliam gyvenimui Kuveito geografinė padėtis pritraukė *Bani Utub* gentį, iš Arabijos pusiasalio atsikėlusią į dabartinę Kuveito miesto teritoriją dar XVIII amžiaus pradžioje. Gentyje dominavo trys pagrindinės šeimos: al-Sabah, al-Khalifa ir al-Jalahimah, tarp kurių atitinkamai buvo padalintos politinės, ekonominės ir saugumo veiklos sritys. Apie 1756 metus al-Sabah šeima buvo pripažinta politinės veiklos centru.⁸⁴ Maždaug šį laikotarpį galima laikyti Kuveito kaip santykinai savarankiško politinio vieneto susikūrimo pradžia. Po vidinių nesutarimų dėl valdymo 1760 metais Al Khalifa ir Al Jalahimah šeimos pasitraukė į dabartinio Kataro teritoriją.

⁸³ Abdula Yusuf al-Ghunaim (sud.), *Kuwait. Statehood and Boundaries. Objective Facts and Iraqi Claims*. Kuwait: Center for Research and Studies on Kuwait, 1999, 40;

⁸⁴ Metz, 73;

Tokiu būdu galutinai buvo suformuotas Al Sabah šeimos politinio valdymo pagrindas.⁸⁵ Verta pažymėti, kad šios šeimos atstovai be pertraukų Kuveitą valdo iki šių dienų.

Pasitraukus Al Khalifa ir Al Jalahimah šeimoms, Kuveite pamažu iškilo prekeivių sluoksnis, kurio pagrindinė veikla buvo prekyba perlais ir jų rinkimas bei prekyba su tolimais kraštais. Šio sluoksnio atsiradimui didelę įtaką turėjo persų užkariavimai, palietę Basros miestą dabartinio Irako teritorijoje, į šiaurę nuo Kuveito. Dėl persų užkariavimų iš Basros, kuri tuo metu buvo svarbus prekybos centras, į Kuveitą atsikėlė daug prekeivių, turėjusių gerus prekybos ryšius su tolimais kraštais. Šie gyventojai susiliejo su *Bani Utub* prekeivių šeimomis, gyvenusiais Kuveite.⁸⁶ Tai padėjo Kuveitui suformuoti gerus prekybos ryšius ir padidinti savo kaip prekeivių miesto svarbą. Tai lėmė, kad Kuveite ilgainiui susiformavo ganėtinai stiprus prekeivių sluoksnis, pasižymintis tam tikrais bendrais bruožais. Tai buvo sėslūs gyventojai, dauguma jų buvo sunitai, kildino save iš pirmųjų Kuveito gyventojų, dažnai sudarydavo santuokas tarpusavyje arba kartais – su valdančiosios emyro šeimos nariais.⁸⁷ Kitaip sakant, jie sudarė pakankamai homogenišką elito sluoksnį visuomenėje.⁸⁸

Prekeivių sluoksnis Kuveite buvo svarbus politiškai mažiausiai dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, prekeiviai valdė didelius žmonių resursus, kurie buvo reikalingi perlų ieškojimui ir rinkimui bei laivų statybai. Ši darbo jėga, emyru jį prireikus, buvo mobilizuojama įvairiems tikslams pvz., miesto gynybai. Tai rodo, kad al-Sabah neturėjo pakankamai žmonių, todėl buvo priversti iškilus pavojui kreiptis pagalbos į prekeivius. Antra, emyras tiesiogiai priklausė nuo prekeivių finansiškai, rinkdamas įvairius mokesčius. Čia svarbi buvo skirtinga valdančiosios šeimos vykdoma ekonominė veikla, kuri buvo orientuota į mažiau pelningą karavanų prekybą.⁸⁹ Taigi finansiniai ir žmonių resursai, priklausę prekeivių sluoksniui, buvo ypač svarbūs ir valdančiajai šeimai. Tai formavo ir šių grupių tarpusavio sąveiką, kuri buvo grindžiama bendradarbiavimo ir konsensuso principais.

Valdovo ir prekeivių santykiai ilgą laiką buvo grindžiami ypač žemu hierarchijos lygiu, kurį lėmė tam tikras funkcinis pareigų pasidalijimas. Svarbiausia

⁸⁵ Pete W. Moore, *Doing Business in the Middle East. Politics and Economic Crisis in Jordan and Kuwait*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 30;

⁸⁶ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 31-32;

⁸⁷ Jill Crystal, „Coalitions in Oil Monarchies: Kuwait and Qatar.“ *Comparative Politics*, July 1989, 429;

⁸⁸ Reikia paminėti, kad čia kalbama apie prekeivių elitą, kurį sudarė keletas šeimų: al-Sagr, al-Nisf, al-Ghanim, al-Hamad, al-Mudhaf, al-Khalid, al-Khourafi, al-Marzouq. Kai kurios iš jų iki šių dienų yra laikomos iškiliomis ir svarbiomis Kuveito visuomenėje.

⁸⁹ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 31; Jill Crystal, *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 21;

valdovo funkcija buvo Kuveito bendruomenės atstovavimas bendraujant su kaimyninėmis gentimis bei didžiosiomis regiono jėgomis – Otomanų imperija, vahabitais bei kitomis gentimis Arabijos pusiasalio centrinėje dalyje bei Didžiąja Britanija. Prekeiviai tuo tarpu suteikdavo valdovui reikalingus resursus. Kuveitas tradiciškai laikėsi ganėtinai konservatyvios ir neutralios pozicijos šių jėgų atžvilgiu iki XIX amžiaus antros pusės. Nuo 1896 metų, kai emyru tapo Mubarakas Didysis, Kuveito istorija buvo artimai susieta su britais. Mubarako atėjimą į valdžią žymėjo al-Sabah šeimos vidinė kova dėl emyro posto, taigi net ir tapęs emyru jis nesijautė saugus. Todėl jis kreipėsi į britus, siekdamas jų paramos prieš Otomanų imperiją ir vidaus konkurentus. 1899 metais buvo sudaryta sutartis, kuria Didžioji Britanija įsipareigojo suteikti Kuveitui paramą, mainais už įtaką šios šalies užsienio bei ekonominiuose reikaluose.⁹⁰ Šis įvykis, parėmęs Mubarako valdymą, buvo ypatingas ir Kuveito vidiniam gyvenimui.

Su Mubarako valdymu reikia sieti ir pirmuosius rimtus bandymus padėti Kuveito valstybingumo pamatus. Šis valdovas įsteigė papildomus mokesčius, pirmiausiai siekdamas finansuoti savo užsienio politikos veiksmus. Prekeiviai buvo apkrauti importo, perlų, namų bei piligrimystės mokesčiais, kuriuos, priešingai nei iki tol egzistavusį muito mokestį, mokėti buvo privaloma. Dar viena priežastis šiems mokesčiams buvo Mubarako siekis išvirtinti susilpninant stambiausius prekeivius, kuriuos toks apmokestinimas palietė skaudžiausiai. Dalį iš mokesčių surinktų pinigų valdovas paskirstė smulkesniems prekeiviams paskolų pavidalu, siekdamas sustiprinti jų pozicijas stambiujų prekeivių atžvilgiu. Tačiau labiausiai rizikingą žingsnį silpnindamas prekeivius emyras žengė 1909 metais, paskelbdamas draudimą nardyti perlų rinkimo sezono metu. Reaguodami į tai, didžiausi prekeiviai pasitraukė į Basrą arba Bahreiną, su savimi pasiimdami ir jiems dirbusius žmones. Tokiu būdu emyras liko be žymaus finansinio šaltinio ir be žmogiškųjų resursų, tad buvo priverstas sušvelninti savo poziciją, ir dauguma prekeivių sugrįžo į Kuveitą.⁹¹

Šis Mubarako žingsnis buvo aiškus bandymas suformuoti politinio valstybės centro pagrindus, numatant tvirtą jo finansinį pagrindą. Jo bandymas buvo grindžiamas priemonėmis, kuriomis buvo susiaurintos prekeivių galimybės, ir tai sukėlė šio sluoksnio pasipriešinimą. Taigi matyti, kad jau XIX-XX amžių sandūroje Kuveite buvo

⁹⁰ H.Ch.Metz (ed.), *Persian Gulf States: Country Studies*, Washington: US Government Printing Office, 1993, 73-74;

⁹¹ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 34-35;

susiformavęs prekeivių sluoksniu, kuris turėjo didelį politinį svorį. Šio sluoksnio atstovai, lygiai taip pat kaip ir emyras bei valdančioji šeima, buvo suinteresuoti Kuveito bendruomenės gerove ir saugumu. Todėl jų indėlis buvo grindžiamas savanoriškumu, ir Kuveitas ilgą laiką buvo valdomas emyro, su kuriuo prekeiviai konsultuodavosi įvairiais valdymo klausimais.⁹² Tais atvejais, kai emyras bandydavo plėsti savo galias, prekeiviai galėjo lengvai pasinaudoti „išėjimo“ galimybe – tiesiog pasitraukti į gretimus miestus, kartu pasiimdami žymius resursus. Vis dėlto svarbus faktas, kad prekeiviai sugrįžo atgal į Kuveitą – iš jo matyti, kad jie save regėjo kaip šios šalies gyvenimo dalį.

Tai gerai atsispindėjo Kuveito vidiniame gyvenime po I Pasaulinio karo. 1921 metais, sprendžiant emyro posto paveldėjimo klausimą, didžiausios prekeivių šeimos suformavo Patariamąją Tarybą ir iš valdančiosios šeimos tarpo pasiūlė tris kandidatus, iš kurių vienas tapo naujuoju emyru. Naujasis emyras buvo pasirengęs dirbti su Patariamąja Taryba, tačiau ši iširo dėl vidinių nesutarimų.⁹³ Tačiau tarpukario laikotarpis čia svarbus dar ir dėl ekonominės situacijos pasaulyje, kurios pokyčiai tiesiogiai palietė prekeivių interesus. Pirma, 1923 metais Ibn Saud'as, tuo metu jau valdęs didelę dalį Arabijos pusiasalio, uždraudė jam pavaldžioms Arabijos pusiasalio gentims prekiauti su Kuveitu. Antra, dėl dirbtinių perlų sukūrimo 1929 metais žlugo pasaulinė natūralių perlų rinka.⁹⁴ Dėl šių priežasčių iškilo pavojus pagrindiniams prekeivių pragyvenimo šaltiniams, ir šiam sluoksniui teko dar labiau konsoliduotis. Reali tokių pokyčių išraiška buvo prekeivių aktyvumo padidėjimas reiškiant savo interesus ir siekiant daugiau dalyvauti politiniame gyvenime.

Spaudžiamas prekeivių, emyras 1932 metais suformavo Kuveito miesto savivaldos tarybą, atsakingą už sveikatos ir socialinius reikalus. Nors tarybos vadovą skyrė emyras, ją sudarė beveik išimtinai prekeiviai. Dar vėliau prekeiviai sukūrė Edukacinę tarybą mokyklų reikalams. Tai buvo pirmieji bandymai padėti pagrindus šio sluoksnio instituciniam bendradarbiavimui, sprendžiant bendrus reikalus.⁹⁵ Tačiau ryškiausias stambiausių Kuveito prekeivių bandymas patekti į politinę sferą, literatūroje minimas kaip *Majlis* judėjimas, įvyko 1938 metais. Reaguodami į blogėjančią ekonominę situaciją, prekeiviai pateikė emyruui reikalavimą suformuoti Nacionalinę Asamblėją, žadėdami pasitraukti iš Kuveito, jeigu jų prašymas bus atmestas. Emyruui sutikus, prekeiviai iš savo tarpo išrinko keturiolika atstovų, dirbusių naujai sukurtoje

⁹² Crystal, *Comparative Politics*, 429;

⁹³ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 36;

⁹⁴ Metz, 58; Moore, *Doing Business in the Middle East*, 38;

⁹⁵ Crystal, *Oil and Politics in the Gulf*, 122;

asamblėjoje. Asamblėja netrukus patvirtino pagrindinį įstatymą, kuriuo suteikė sau dideles galias. Dar daugiau, ji pradėjo rinkti ir kontroliuoti valstybės pajamas ir galiausiai atvirai pareiškė interesą į pajamas iš būsimo naftos pardavimo. Netrukus po to emyras išvaikė asamblėją, aktyviausius jos narius suėmė ir į jų vietas paskyrė sau ištikimus asmenis.⁹⁶

Iš to matyti, kad Kuveite egzistavo stiprus, aktyvus ir gerai konsoliduotas prekeivių elitas dar iki naftos eksporto pradžios. Kuveito socialinė ir politinė sfera ilgą laiką iki naftos atradimo jame buvo dominuojama savotiškos emyro ir prekeivių koalicijos.⁹⁷ Vis dėlto reikia tinkamai suvokti prekeivių sluoksnio reikšmę. Viena vertus, didėjanti šio sluoksnio opozicija emyrai labai primena demokratizacijos užuomazgas, apibūdintas klasikinėje modernizacijos teorijų literatūroje. Prekeiviai, būdami nekilmingo tačiau savarankiško ir stipraus sluoksnio atstovais, valdovui sudarė natūralų tiek pajamų, tiek ir opozicijos šaltinį. Dar daugiau, kintant santykiams tarp šių jėgų, *Majlis* judėjimą galima laikyti vienu iš svarbiausių įvykių, įtvirtinusių prekeivių atstovavimą. Kita vertus, pažymėtina, kad šis sluoksnis ir jo siekis būti atstovaujama vargu ar galėjo būti sėkmingas. Čia svarbu tai, kad didieji prekeiviai, kurie buvo pagrindinė šio judėjimo dalis, sudarė aiškų ir uždarą ratą ir nesiekė gauti platesnės paramos iš kitų visuomenės sluoksnių: šiitų, beduinų bei smulkiųjų prekeivių. Tai didele dalimi nulėmė silpną jų poziciją visuomenėje bei *Majlis* judėjimo baigtį.⁹⁸

Tačiau šis didžiųjų Kuveito prekeivių sluoksnio uždarumas yra svarbus konsolidacijos atžvilgiu. Kaip buvo matyti, visų pirma šie prekeiviai išmoko bendradarbiauti tarpusavyje. Formuodami Patariamąją Tarybą, Kuveito miesto tarybą arba Nacionalinę Asamblėją, jie iš savo tarpo rinko atstovus. Tai reiškia, kad jų tarpe buvo siekiama tam tikro visiems priimtino sprendimo. Be to, XX amžiaus pradžioje šis sluoksnis savo interesams reikšti jau kurdavo institucijas arba siekdavo tokių institucijų įkūrimo. Iš to matyti, kad savo siekius jie pateikdavo organizuotai. Pakankamai aukštas šio sluoksnio organizuotumas dar iki naftos atradimo ir pajamų iš jos pardavimo gausos yra svarbus šio tyrimo kontekste, kadangi jis turėjo įtakos tolesnei jo raidai.

⁹⁶ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 39;

⁹⁷ Jill Crystal, „Coalitions in Oil Monarchies: Kuwait and Qatar.“ *Comparative Politics*, July 1989, 429;

⁹⁸ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 40;

4.2. Nafta ir rentinių santykių pradžia

Dėl 1899 metų susitarimo, kuris suteikė britams įtaką sprendžiant Kuveito išorės santykių klausimus, didžiųjų naftos kompanijų atėjimas į šią šalį užtruko kiek ilgiau. Pagal 1913 metų pasirašytą sutartį Kuveito emyras galėjo suteikti naftos koncesiją⁹⁹ tik Didžiosios Britanijos patvirtintoms kompanijoms. Kadangi britai į koncesijų suteikimą iš pradžių žiūrėjo nepalankiai, pirmąją koncesiją Kuveito emyras suteikė tik 1934 metais bendrai JAV ir Didžiosios Britanijos kompanijų suformuotai Kuveito naftos kompanijai. Ši kompanija 1938 metais Kuveite atrado iki šių dienų vieną didžiausių pasaulyje al-Burqan naftos telkinį, tačiau naftos verslo plėtojimą pristabdė II Pasaulinis karas. Todėl didelio masto naftos eksportas komerciniais tikslais prasidėjo tik 1946 metais.¹⁰⁰

Naftos eksporto teikiama finansinė galia iš tiesų suteikė emyruvi nepriklausomybę prekeivių sluoksnio bei plačios visuomenės atžvilgiu, mainais už politinę ramybę šalyje.¹⁰¹ Iš naftos eksporto gaunamų pajamų Kuveito emyras jau 1950 metais sugebėjo grąžinti visus savo įsiskolinimus prekeiviams.¹⁰² Pajamos dar padidėjo, kai pirmųjų koncesijų susitarimai, kurie buvo pakankamai kuklūs valdančiosios šeimos atžvilgiu, buvo persvarstyti. Jau 1951 metais emyro iniciatyva 1934 metų koncesija buvo pataisyta, pagal Venesuelos ir Saudo Arabijos pavyzdį nustatant vienodas pelno dalis (po 50 proc.) valdovui ir naftos kompanijoms.¹⁰³ Tai padidino tiek emyro pajamas, tiek ir jo ateities lūkesčius.

Dėl nuolat augančių pajamų šeštasis dešimtmetis Kuveite žymėjo distribucinės politikos pradžią, kuri yra vienas esminių rentinės valstybės bruožų. Patys svarbiausi šios politikos elementai buvo tiesioginė daugelio senųjų stambiųjų prekeivių greito praturtėjimo priežastis. Visų pirma, kaip ir būdinga rentinei valstybei, Kuveite buvo pradėti industriniai vystymosi projektai, pasižymėję ypač dideliais mastais ir žemu koordinavimo lygiu. Statybos sektorius šeštajame dešimtmetyje tapo sparčiausiai augančia ekonomikos šaka. Daugumos šių pelningų projektų įgyvendinimas buvo patikėtas atskiriems stambiesiems prekeiviams. Procesas įgijo didesnę pagreitį po 1960

⁹⁹ Koncesinis susitarimas (*concession agreement*) – teisinis instrumentas, kurio pagalba kompanijos gali vykdyti žvalgybos (tyrinėjimo) darbus tam tikroje apibrėžtoje svetimos šalies teritorijos zonoje. Ankstyvuojū naftos industrijos raidos laikotarpiu koncesininkai turėjo teisę valdyti tyrinėjimo darbus, taip pat produkcijos kiekį bei kainas: Valérie Marcel, *Oil Titans. National Oil Companies in the Middle East*. London: Chatham House, 2006, 16;

¹⁰⁰ Metz, 59;

¹⁰¹ Crystal, *Comparative Politics*, 429 – 430;

¹⁰² Ten pat, 431;

¹⁰³ Marcel, 22;

metais priimto įstatymo, kuriuo nustatyta, kad kiekviena Kuveite veikianti įmonė privalo būti bent 51 proc. valdoma Kuveito piliečio.¹⁰⁴ Toks ekonominis reguliavimas tiesiogiai prisidėjo prie didžiųjų prekeivių gerovės, kurie suskubo pasinaudoti šia galimybe, tapdami užsienio įmonių tarpininkais Kuveite. Beveik nevykdydami jokios ekonominės veiklos jie galėjo gauti didelį atlygį iš užsienio įmonių vien už tai, kad sutikdavo tapti jų atstovais Kuveite.¹⁰⁵

Be stambių industrinių projektų, pats svarbiausias mechanizmas, suteikęs prekeiviams didžiulį pelną, buvo emyro vykdoma žemės įsigijimo programa, kuriai skiriamos išlaidos šeštajame ir septintajame dešimtmetyje viršijo išlaidas industrinės plėtros projektams.¹⁰⁶ Ši programa pasižymėjo tuo, kad emyras supirkinėjo žemę Kuveito bei kituose miestuose žymiai didesnėmis nei rinkos kainomis. Kadangi dauguma šių žemių istoriškai priklausė stambiausiems prekeiviams, jie tiesiogiai pelnydavosi iš šių pirkimų. Dar daugiau, dažnai nupirktos žemės šiems prekeiviams buvo išnuomojamos už ypač mažas kainas įvairiai ekonominei veiklai vystyti. Vienas iš tokių pavyzdžių – industrinio-prekybinio parko kūrimas Shuwaikh uoste Kuveito šiaurinėje dalyje. Didelė šio uosto dalis priklausė dviem al-Ghanim ir al-Sagr stambiųjų prekeivių šeimoms, kurių atstovai buvo svarbūs veikėjai tiek trečiojo dešimtmečio įvykiuose, tiek *Majlis* judėjime. Šios žemės buvo parduotos valstybei už didelę kainą, kuri jas vėliau išnuomavo toms pat šeimoms už mažesnę nei rinkos kainą. Prekeiviai vėliau atskirus plotus pasidaliję tarpusavyje už didelius pinigus išnuomavo juos galutinių paslaugų ir prekių tiekėjams (parduotuvėms, biurams ir pan.).¹⁰⁷

Dar vienas mechanizmas, leidęs prekeiviams praturtėti, buvo viešojo sektoriaus investicijos į privačias kompanijas. Šeštajame dešimtmetyje prekeiviai įkūrė daug kompanijų, kurių steigimą tiesiogiai palengvindavo valstybė, investuodama dalį šių įmonių pradinio kapitalo ar kitais būdais suteikdama resursų steigimui. Ryškiausias toks pavyzdys – Nacionalinio Kuveito Banko (*National Bank of Kuwait*) įkūrimas 1952 metais. Šio banko steigėjus – šešių prekeivių šeimų atstovus – emyras parėmė paskola be palūkanų.¹⁰⁸ Pagal pelno rodiklius, šis bankas 2006 metais gavo apie 916 mln. JAV

¹⁰⁴ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 43;

¹⁰⁵ Ten pat, 40;

¹⁰⁶ Crystal, *Comparative Politics*, 431;

¹⁰⁷ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 44;

¹⁰⁸ Ten pat, 58 išnaša;

dolerių pelno ir buvo ketvirtoje vietoje tarp geriausių arabų pasaulio bankų, aplenktas tik trijų Saudo Arabijos bankų.¹⁰⁹

Tokios distribucinės programos, kurių dauguma prasilenkia su ekonomine logika, akivaizdžiai rodo, kad emyras buvo tiesiogiai suinteresuotas prekeivių gerovės užtikrinimu. Istorikai šį reiškinį aiškina tuo, kad prekeivių sluoksnis dėl savo didelės įtakos ir organizuotumo, kuris labiausiai pasireiškė *Majlis* judėjime, buvo suformavę opoziciją emyrui. Todėl augant valstybės ir kartu – valdančiosios šeimos – pajamoms emyras tiesiogiai rėmė prekeivius finansiškai, mainais už jų pasitraukimą iš politinio lauko.¹¹⁰ Institucijos, kurios XX amžiaus pradžioje buvo dominuojamos stambiųjų prekeivių, pamažu pateko į nuolat augančio valstybės administracinio aparato sferą. Į aukštus valdančiųjų postus nuolat buvo skiriami al-Sabah šeimos nariai arba jiems artimi asmenys.¹¹¹

Taigi matyti, kad analizė akivaizdžiai patvirtina rentinės valstybės teorijos išvadas. Pajamos iš naftos pardavimo tiesiogiai lėmė tai, kad valdančioji šeima įgijo didelę nepriklausomybę visuomenės atžvilgiu. Tačiau svarbu suprasti, kad nors Kuveite emyrui ir prekeivių elitui pavyko sudaryti savotišką paktą, kuriuo pastarieji išmainė politinį dalyvavimą į turtingą gyvenimą, tai nereiškia, jog toks susitarimas yra stabilus, kaip jį traktuoja rentinės valstybės teorija. Giliau paanalizavus socialinių grupių sąveiką Kuveite matyti, kad „rentininko mentaliteto“ bei su ja susijusi režimo autonomijos sąvokos yra pernelyg abstraktūs analitiniai įrankiai pokyčiams šioje šalyje numatyti. Kitaip sakant, nors Kuveito socialinio ir politinio gyvenimo raida iš dalies patvirtina rentinės valstybės teorijos logiką, joje galima pastebėti ir jai prieštaraujančių tendencijų.

4.3. Socialinė dinamika rentinėje valstybėje

Vienas svarbiausių Kuveito politinio ir socialinio gyvenimo aspektų yra pakankamai nežymi riba tarp valdančiosios šeimos ir visuomenės arba atskirų jos dalių. Šis bruožas dažnai nulėmė šiek tiek kitokią politinio centro ir likusių visuomenės grupių sąveiką negu numato rentinės valstybės teorija. Pavyzdžiui, Kuveito emyras šeštojo dešimtmečio pradžioje padengė visas savo skolas prekeiviams, o 1951 metais sumažino

¹⁰⁹ Moin Siddiqi, „Top Arab Banks Special Report.“ *Middle East*; October 2007, 51-56;

¹¹⁰ Pete W. Moore, „Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability: Business-State Relations in the Gulf.“ *Studies in Comparative International Development*, Spring 2002, Vol. 37, No. 1, 40;

¹¹¹ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 46;

muitų tarifus bei vėliau išvis panaikino mokesčius. Tačiau jau 1953 metais iškilo pirmieji finansiniai sunkumai dėl nepamatuotų modernizacijos projektų finansavimo išipareigojimų. Dėl to emyras vėl buvo priverstas skolintis iš prekeivių, kaip kompensaciją žadėdamas ypatingai palankias verslo sąlygas ir finansinę paramą ateityje.¹¹² Šios politikos rezultatas buvo ryškus finansinio buvusių prekybininkų pagrindo stiprėjimas. Tačiau priešingai negu teigia rentininko mentaliteto prielaidos, šios finansinės įplaukos ne tik kad nesustabdė šio sluoksnio aktyvumo, tačiau suteikė galimybę tolesnei jo konsolidacijai ir veiklai.

4.3.1. Prekeivių išlikimas ir konsolidacija

Valdančiosios šeimos suteiktas finansinis pagrindas buvusiam prekeivių elitui pasitarnavo kaip galimybė išaugti iki ganėtinai konsoliduotos jėgos, potencialiai grėsmingos režimui. Dar 1961 m., prieš pat Kuveito nepriklausomybę, keleto prekeivių sluoksnio atstovų¹¹³ iniciatyva buvo suformuoti Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmai (*Kuwait Chamber of Commerce and Industry*). Nuo pat pradžių šios institucijos veikla buvo grindžiama nepriklausomybės nuo valdančiosios šeimos ir buvusių prekeivių sluoksnio konsolidacijos principais. Ilgainiui šie rūmai tapo instituciniu ir administraciniu prekeivių elito telkimo centru: šios institucijos veikla buvo diversifikuojama, nuolat investuojant į nekilnojamąjį turtą ir stambius pramonės projektus, buvo užmegzti tarptautiniai ryšiai, samdomi geriausi užsienio ekspertai, galiausiai pereita ir prie ryšių su visuomene, įsteigus savo laikraštį.¹¹⁴ Kaip bus matyti toliau, šis procesas turi didelę reikšmę ir dabartiniam Kuveito gyvenimui.

Nacionalinės Asamblėjos sukūrimas buvo vienas svarbiausių įvykių Kuveite po nepriklausomybės nuo Didžiosios Britanijos paskelbimo 1961 metais. Tais pat metais rinkimų keliu buvo suformuotas Steigiamasis Susirinkimas, kuris parengė Kuveito konstituciją, patvirtintą 1962 metais. 1938 metų įvykiai buvo precedentu, dėl kurio rengiant konstituciją buvo numatyta sukurti Nacionalinę Asamblėją, siekiant bent formalaus visuomenės konsensuso ir stipresnės valdančiosios šeimos politinės legitimacijos.¹¹⁵ Konstitucijoje numatyta, kad įstatymų leidybos šaltinis yra emyras ir

¹¹² Crystal, *Oil and Politics in the Gulf*, 73-77;

¹¹³ 'Abdulaziz al-Sagr, Hamoud al-Zaid ir Muhammed al-Nisf: Moore, *Doing Business in the Middle East*, 46;

¹¹⁴ Moore, *Studies in Comparative International Development*, 39-41;

¹¹⁵ Metz, 81;

parlamentas, nustatant, kad joks įstatymas negali būti paskelbtas, kol jam nepritarė Nacionalinė Asamblėja ir nepatvirtino emyras.¹¹⁶

Be to, pažymima, kad *Majlis* judėjimas buvo reikšmingas dar mažiausiai dviem aspektais: ideologiniu ir instituciniu. Ideologine prasme taip buvo suformuotas prekeivių kaip tradicinės opozicijos valdančiajai šeimai suvokimas, kuris akivaizdžiai rodė šio sluoksnio potencialą pasipriešinti emyru. Institucine prasme šie įvykiai tapo ne tik precedentu parlamentinei praktikai, bet ir buvo savotiškas katalizatorius valstybinio aparato kūrimo pradžiai.¹¹⁷ Kitaip sakant, matyti, kad negalima tiesiogiai sieti valstybinio aparato kūrimo tik nuo Kuveito nepriklausomybės pradžios 1961 metais. Tai rodytų, kad šioje šalyje tam tikra praktika kaip skirstyti visuomeninius resursus buvo susiformavusi dar iki didžiųjų rentų iš naftos pardavimo pradžios.

Vis dėlto 1962 metų Kuveito konstitucijoje buvo įtvirtinta emyro teisė paleisti parlamentą bet kuriuo metu, todėl šios institucijos veikla didele dalimi priklausė nuo valdovo norų.¹¹⁸ Be to, nors naujoji Nacionalinė Asamblėja suteikė dalyvavimo galimybes platesniam visuomenės ratui, ji buvo daug silpnesnė negu 1938 metų Įstatymų leidybos taryba, kuri svarstydavo, priimdavo ir teikdavo įstatymus patvirtinti emyru. 1963 metais išrinktas pirmasis nepriklausomo Kuveito parlamentas galėjo pritarti, pataisyti arba atmesti įstatymus, kuriuos pateikdavo ministras pirmininkas. Tai reiškė, kad formaliai politiniam procesui realią įtaką buvo galima daryti tik dviem keliais: ministro pirmininko kabinete ir, įstatymo projektui patekus į parlamentą, jo komitetuose.¹¹⁹

Nuo pat nepriklausomybės paskelbimo pradžios prekeivių sluoksnis siekė kontroliuoti abu šiuos įtakos kelius. Į pirmąjį ministrų kabinetą, sudarytą 1962 metais, buvo paskirti trys prekeiviai, tuo metu buvę Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmų valdybos nariais. Jų paskyrimas tapo svarbiausia pirmojo kabineto krizės priežastimi. Opozicinės jėgos parlamente teigė, jog tai prieštarauja konstitucijai, kurioje numatyta, kad ministrai negali užsiimti jokia kita nei su valstybės valdymu susijusia veikla. Savo ruožtu, prekeiviai priekaištavo, kad su emyru buvo sutarta dėl keturių atstovų iš minėtų Rūmų įtraukimo. Šiame ginče emyras palaikė parlamento opoziciją ir galiausiai paskyrė tris naujus ministrus vietoje prekeivių.¹²⁰ Poveikis, kurį tokia patirtis turėjo prekeivių

¹¹⁶ 79 str., *Constitution of Kuwait*;

¹¹⁷ Crystal, *Oil and Politics in the Gulf*, 57-59;

¹¹⁸ Metz, 82;

¹¹⁹ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 50;

¹²⁰ Ten pat, 49;

sluoksnio raidai, buvo nepriklausomybės nuo politinių emyro užgaidų poreikio suvokimas.

Panašia patirtimi pasižymėjo ir prekeivių atstovavimas parlamente. Po pirmųjų rinkimų į Nacionalinę Asamblėją 1963 metais prekeivių atstovai sudarė didžiausią bloką parlamente, gavę dvidešimt dvi vietas iš penkiasdešimties. Tokį gausų šio sluoksnio atstovavimą lėmė aukštas organizuotumo lygis, tradicinis prekeivių kaip pagrindinės opozicinės jėgos vaidmuo ir tai, kad kitos opozicinės grupės (šiitai, islamistai, beduinai) dar nebuvo sustiprėjusios. Abdulaziz al-Sagr, tuometinis Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmų prezidentas ir svarbiausias asmuo prekeivių tarpe, buvo išrinktas pirmojo parlamento pirmininku. Tačiau jau rinkimuose į antrąjį parlamentą 1967 metais šio sluoksnio atstovai prarado dešimt vietų,¹²¹ ir nuo to laiko nustojo būti dominuojančia grupe parlamente.¹²² Kartu su prekeivių pašalinimu iš ministro pirmininko kabineto tokia įvykių raida parlamente žymėjo prekeivių politinio atstovavimo mažėjimo pradžia.

Verta pažymėti, kad prekeiviai nebuvo vienintelė opozicija Kuveite. Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmai nebuvo visaapimanti organizacija ir atstovavo tik prekeivių *elito* interesus. Nuo pat šios šalies nepriklausomybės pradžios ganėtinai aktyvus buvo ir vidurinėsios klasės bei smulkesniųjų prekeivių sluoksnis. Vis dėlto šis sluoksnis beveik išimtinai rėmėsi dalyvavimo galimybėmis, kurias suteikė parlamento sukūrimas,¹²³ iš pradžių buvo mažai organizuotas ir neturėjo suformavęs autonominių institucijų. Kaip buvo minėta, parlamento veikla buvo ypač priklausoma nuo emyro valios. Padidėjus įtampai tarp parlamento ir valdančiosios šeimos Nacionalinės Asamblėjos veikla buvo nutraukta 1976-1980 bei 1986-1992 metais. Tokiu atveju galimybių patekti į politinį lauką mažai organizuotoms opozicinėms jėgoms nelikdavo.

Prekeivių elitas buvo viena pirmųjų grupių, sugebėjusių sukurti tvirtą ir nepriklausomą nuo valstybės organizacinį pagrindą. Matydami atstovavimo vyriausybėje bei parlamente patirtį, prekeiviai suvokė būtinybę išlaikyti savo įtaką režimui sukuriant savarankišką instituciją. Vienu svarbiausių tokios konsolidacijos instrumentų ir tapo minėti Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmai, įkurti 1961 metais. Šiuo atveju sąlyginis prekeivių sluoksnio uždarymas buvo ypač svarbus organizuotumą skatinantis veiksnys. Šios tarybos autonomija nuo valstybės buvo įtvirtinta keletu mechanizmų.

¹²¹ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 51;

¹²² Metz, 81

¹²³ Moore, *Studies in Comparative International Development*, 53, 4 išnaša;

Pirma, jos vidaus taisyklės apibrėžtos siekiant pašalinti tiesioginius vyriausybinius paskyrimus ar kitokį valstybės įsikišimą. Antra, pagal vidaus balsavimo taisyklės, didžiausią svorį turėjo tie prekeiviai, kurie savo vardu registruodavo daugiau verslo licencijų. Tokiu būdu sustiprėjo didžiausių prekeivių pozicijos ir pašalinama išorinė įtaka, kuri susidarė dėl spartaus verslo licencijų plitimo ir atitinkamo šios tarybos narių gausėjimo.¹²⁴ Galiausiai taryba turėjo nepriklausomą finansinį pagrindą, kuris buvo sudarytas išimtinai vien tik iš narystės mokesčio. Jau pirmaisiais metais buvo nuspręsta šiuo keliu surinktą kapitalą investuoti, taip įgyjant dar vieną nepriklausomą finansavimo šaltinį.¹²⁵ Kaip matyti, šios tarybos veiklos autonomiškumas buvo grindžiamas tradiciškai izoliacine prekeivių pozicija, siekiant apsaugoti stambiųjų prekeivių elito interesus.

Šios tarybos sukūrimą reikėtų vertinti kaip prekeivių elito atsaką į rentinės valstybės kūrimo procesą. Kaip buvo matyti, nuo pat naftos eksporto pradžios emyras vykdė ypač palankias šiam sluoksniui programas, siekdamas sumažinti jų įtaką politikoje. Vis dėlto priešingai negu teigia „rentininko mentaliteto“ tezė, prekeiviai siekė aktyviai dalyvauti politikoje. Vienas svarbiausių jų aktyvumo motyvų buvo ypač chaotiška Kuveito ekonominė raida, kurią nulėmė didelės pajamos iš naftos. Siekdami įtakoti sprendimus dėl finansų skirstymo bei ekonominės plėtros, prekeiviai iš pradžių naudojo tu, kad jie kartu su valdančiąja šeima buvo istorinis Kuveito visuomenės gyvenimo branduolys.¹²⁶ Ši savotiška lygybė iš tiesų padėjo prekeiviams tiesiogiai adresuoti emyrą tam tikrais klausimais bei patekti į pirmąjį ministrų kabinetą. Tačiau pradėjus silpnėti prekeivių pozicijoms kabinete, ši strategija žlugo. Kaip parodė įvykiai parlamento rinkimuose, prekeiviams nepavyko užsitikrini ir platesnės visuomenės paramos.

Po Kuveito nepriklausomybės paskelbimo pradėjus sparčiai plėstis valstybės administraciniam aparatui, chaotišką ekonominę Kuveito raidą papildė sparti ir silpnai koordinuojama valstybės plėtra. Tai buvo dar viena priežastis prekeiviams aktyviai dalyvauti politiniame procese. Siekdami ne tiek pagerinti ekonominę situaciją, kiek sudaryti palankias sąlygas savo įtakai skleisti, prekeiviai siūlė suteikti Kuveito ekonominei plėtrai daugiau aiškumo, įvesti specialius planavimo mechanizmus ir

¹²⁴ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 93;

¹²⁵ Ten pat, 47-48;

¹²⁶ Pete W. Moore ir Bassel F. Salloukh, „Struggles Under Authoritarianism: Regimes, States and Professional Associations in the Middle East.“ *International Journal of Middle East Studies*, 39, 2007, 63;

užsitikinti savo atstovavimą juose.¹²⁷ Septintojo dešimtmečio pradžioje dėl ypač aktyvios prekeivių lobistinės veiklos buvo priimta eilė įstatymų, kurie užtikrino prekeivių elito, atstovaujamo Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmų, ypatingą vietą politinėje sferoje. Visų pirma, šiai institucijai buvo suteiktas išskirtinis statusas įstatymu nustatant, kad visi verslo subjektai Kuveite privalo registruotis šiuose rūmuose. Be to, Komercijos ir industrijos ministerijoje suformuotas specialus komitetas, į kurį paskirti prekeivių elito atstovai. Galiausiai šio sluoksnio atstovavimas įtvirtintas Planavimo taryboje, kuri sprendė klausimus dėl pagrindinių Kuveito ekonomikos kryptių.¹²⁸

4.3.2. Distribucinė politika ir naujos grupės visuomenėje

Aktyvi prekeivių elito veikla užtikrino ypatingą šios visuomenės dalies poziciją valdančiosios šeimos atžvilgiu. Emyro skiriama finansinė parama bei palankios politinės bei ekonominės programos tiesiogiai prisidėjo prie šio sluoksnio gerovės pakilimo. Tačiau kartu tokia politika ilgainiui suteikė tvirtą pagrindą sluoksnio konsolidacijai. Kaip buvo matyti, prekeivių lobistiniai gebėjimai ir įtaka valdančiosios šeimos vykdomai politikai nuolatos augo. Tokia raida ilgainiui valdančiajai šeimai galėjo grėsti pakankamai stiprios opozicinės jėgos susiformavimu. Dar daugiau, pamažu gerėjant gyvenimo kokybei ėmė didėti Kuveito gyventojų skaičius. Stiprėjantis prekeivių sluoksnis galėjo pretenduoti ir į šių gyventojų dalies paramą.¹²⁹

Reaguodama į didėjančią šios grupės galią, valstybė akivaizdžiai pradėjo remti kitą, naujai kylančią socialinę jėgą – islamistinį judėjimą. Ši politika buvo tiesiogiai susijusi su aštuntojo dešimtmečio pasaulinių naftos kainų bumu ir ypač išaugusiomis vyriausybės pajamomis. Pažymima, kad septintojo dešimtmečio pabaigoje vyriausybės pajamos per metus vidutiniškai siekė apie 270 mln. Kuveito dinarų, tuo tarpu 1974 metais vyriausybė iš naftos gavo virš 2 mlrd. Kuveito dinarų pajamų.¹³⁰ Visa tai įgalino sukurti plataus masto distribucines programas, kuriomis buvo suformuotas tiesioginis ryšys tarp valstybės ir plačiosios visuomenės.

Viena šių programų dalis buvo grindžiama tiesioginiu piliečių įdarbinimu valstybės administracijoje. Pažymima, kad 1975 metais apie 75 proc. visos Kuveito darbo jėgos dirbo viešajame sektoriuje, nepaisant to, kad maždaug ketvirtadalis iš jų

¹²⁷ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 53;

¹²⁸ Ten pat, 54-55;

¹²⁹ Crystal, *Oil and Politics in the Gulf*, 103;

¹³⁰ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 85;

buvo neraštingi. Kita distribucinių programų grupė buvo sudaryta iš įvairių socialinių paslaugų. Kuveito piliečiams buvo pradėtos nemokamai teikti sveikatos apsaugos, švietimo paslaugos, didele dalimi subsidijuojamas būsto įsigijimas, kuras bei kitos prekės.¹³¹ Viena vertus, tokia politika pakeitė prekeivių kaip tarpininkų tarp vyriausybės ir visuomenės gerovės grandinėje vaidmenį, vyriausybę tiesiogiai susiedama su piliečių gerove. Kita vertus, išaugusios vyriausybės pajamos leido paremti naujai kylančią islamistų judėjimo bangą.

Vienas pagrindinių tiesioginių bandymų paremti islamistų judėjimą buvo specialaus bankinių paslaugų tinklo (*Kuwait Finance House*) įkūrimas 1977 metais. Šiam bankui buvo suteiktos specialios privilegijos, jis buvo atleistas nuo centrinio banko priežiūros ir sprendimų. Šis bankas veikė pagal islamiškosios bankininkystės principus, taip suformuodamas finansinį pagrindą skirtingoms islamistų judėjimo pakraipoms: Musulmonų Brolijai, *salafi*¹³² judėjimui bei tam tikroms šiitų grupėms. Visas šias grupes vienijo tai, kad jos atstovavo naujai kylančiai islamistų ideologinei bangai, kuri buvo priešinga arabiškojo nacionalizmo ideologijai. Pastaroji, išplitusi septintajame dešimtmetyje, buvo ypač populiari tarp Kuveito prekeivių elito.¹³³ Ši valstybės politika realiai pradėjo duoti vaisių jau 7-8 dešimtmečių sandūroje, pradėdant formotis politinei islamistų judėjimo mobilizacijai. Vienas iš svarbiausių tokios politikos padarinių buvo jau minėtas prekeivių sluoksnio atstovavimo parlamente bei ministro pirmininko kabinete sumažėjimas. Parlamente pamažu ėmė dominuoti islamistų remiami, o į ministrus buvo skiriami šiai jėgai palankūs asmenys.¹³⁴

Be tiesioginio islamistinių jėgų rėmimo, vyriausybės požiūris į prekeivių sluoksnį atsispindėjo ir Kuveito akcijų biržos kūrimo procese. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje pasirodė pirmieji bandymai sureguliuoti prekybą įmonių akcijomis. Vis dėlto šie bandymai pasižymėjo žemu priežiūros bei įgyvendinimo lygiu. Todėl ilgainiui susiformavo ypač aukštu spekuliacijų laipsniu pasižyminti akcijų rinka. Žemas reguliavimo laipsnis ir nepatyrusių prekyautojų gausa lėmė šios rinkos žlugimą 1975 metais. Tuo metu vyriausybė, siekdama nuraminti prekyautojus, tiesiog supirko įvairias akcijas, kurių vertė nuolatos krito.¹³⁵ Vis dėlto tai tik dar padidino grynųjų pinigų kiekį

¹³¹ Crystal, *Comparative Politics*, 433-435;

¹³² Šiuo terminu dažniausiai apibūdinami musulmonų tikintieji, besiorientuojantys į pirmųjų trijų musulmonų kartų po Pranašo gyvenimo būdą: *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/military/intro/islam-salafi.htm>

¹³³ Moore, *Studies in Comparative International Development*, 41-42;

¹³⁴ Ten pat, 85;

¹³⁵ Ten pat, 92;

ekonomikoje ir suformavo nuostatą, kad valstybė bet kuriuo atveju padės panašioje situacijoje. Todėl nekontroliuojama prekyba akcijomis buvo vykdoma ir toliau. Netgi 1977 metais sukūrus oficialią akcijų biržą, dauguma sandėrių vykdavo nelegalioje biržoje, dar vadinamoje *Souq al-Manakh* vardu.

Šioje šešėlinėje biržoje, kuri Kuveite veikė nuo 1979 metų, ypač paplito prekyba, grindžiama išankstinių terminuotų sandorių pagrindu. Nuolat augant rinkos kainoms, yra įprasta sudaryti išankstinį sandorį, sutariant dėl prekės kainos pakilimo dydžio ateityje. Tokiu būdu pirkėjas apsidraudžia nuo pernelyg didelio kainos šuolio. Kuveito šešėlinėje rinkoje tokių sandorių sistema išaugo tiek, kad bendra pačių įsipareigojimų, egzistuojančių sandorių pavidalu, suma daugelį kartų viršijo grynųjų pinigų kiekį rinkoje. Situacija, kai suėjus sandorio terminui neturima grynų susimokėti, šioje rinkoje tapo norma. Blogiausia tai, kad iš tokios situacijos beveik visada buvo bandoma išėiti perkant kitą prekę į skolą (dar vienas terminuotas susitarimas), ir, ją pardavus, grąžinti skolą pirmajam kreditoriui. Natūralu, kad tokia situacija galėjo tęstis tik tol, kol visi sutinka kaip atsiskaitymo formą priimti čekius, kuriuos galima vėliau išgryninti. Tuo metu, kai čekiai imami masiškai gryninti, tokia rinka žlunga, nes to paprasčiausiai neįmanoma padaryti dėl grynųjų pinigų stygiaus valstybės ekonomikoje.¹³⁶

Prekeivių elito nariai, atstovaudami Kuveito Komercijos ir Industrijos Tarybą, dažnai reikšdavo susirūpinimą tokios šešėlinės rinkos egzistavimu. Ši taryba įvairiais būdais reikalavo vyriausybės priimti griežtos kontrolės taisykles ir garantuoti, kad šių taisyklių būtų laikomasi. Tačiau jų pasiūlymai ir reikalavimai nesulaukė vyriausybės dėmesio. Tai rodė, kad ankstesnis bendradarbiavimo su prekeiviais pagrindas aštuntajame dešimtmetyje aiškiai pakito. Šį pokytį dar pagilino naujojo Kuveito emyro atėjimas į valdžią 1977 metais, kuris žymėjo vis didesnę valdančiosios šeimos narių dalyvavimą verslo sferoje,¹³⁷ neatsižvelgiant į prekeivių interesus ir akivaizdžiai proteguojant valdančiosios šeimos narius stambųjų prekeivių sąskaita. Nors valdančiosios šeimos kišimasis į privatų verslą Kuveite, kaip ir kitose Persijos įlankos šalyse, yra pakankamai paplitęs reiškinys, tačiau iki to laiko jis nebuvo toks akivaizdus. Kaip pažymi istorikai, ilgą laiką po naftos atradimo Kuveito valdančioji šeima sąlyginai

¹³⁶ Beblawi, 232-233;

¹³⁷ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 99-100;

laikėsi įsipareigojimo nedalyvauti verslo veikloje.¹³⁸ Šis įsipareigojimas vis mažiau saistė valdančiosios šeimos narius nuo 8 dešimtmečio pabaigos.

Nepaisant prekeivių elito pastangų, nebuvo imtasi jokių priemonių Kuveito šešėlinei akcijų biržai kontroliuoti. Visa tai nulėmė, kad galiausiai ši birža žlugo 1982 metais, susidarius situacijai, kai išsigryninti turimų čekių buvo neįmanoma. Kuveito režimas pateko į didelę krizę, kadangi valstybė minėtu 1975 metų rinkos žlugimu buvo suformavusi pakankamai tvirtą precedentą, kuriuo pateisino visuomenės lūkesčius išpirkdama nuvertėjusias akcijas infliacinėmis kainomis. Vis dėlto 1982 metų rinkos žlugimo mastai buvo nepalyginamai didesni. Pažymima, kad krizės metu bendra įsipareigojimų, kuriuos buvo siekiama išgryninti, suma viršijo ne tik grynųjų pinigų kiekį rinkoje, bet ir buvo 17 kartų didesnė už visus Kuveito užsienio rezervus.¹³⁹ Tuo tarpu skolininkų dalis visuomenėje taip pat buvo pasiekusi didžiulį mastą, kadangi ši problema palietė beveik kiekvieną šeimą Kuveite.¹⁴⁰

4.3.3. Režimas ir visuomenė krizės metu

Klasikinės rentinės valstybės teorijos atstovai tik nurodo, jog valstybė šios krizės atveju įsikišo į rinką, kompensuodama investuotojams jų nuostolius, taip tik išlaikydama „rentininko mentalitetą“.¹⁴¹ Toks aiškinimas iš dalies yra teisingas, kadangi valstybė iš tiesų įsikišo į krizės sprendimą panašiomis priemonėmis. Tačiau jis iš esmės neatsako į klausimą, kodėl susidūrus su finansinėmis problemomis, režimas išliko stabilus. Kaip buvo minėta, režimo galimybės pateisinti visų skolininkų lūkesčius 1982 metų krizės metu buvo ypač ribotos. Režimo stabilumo klausimas įdomus dar ir todėl, kad tuo metu, kai žlugo šešėlinė Kuveito rinka, Kuveitą sukrėtė staigus naftos kainų kritimas.¹⁴² Kaip pažymima, krizės dydis akivaizdžiai viršijo vyriausybės galimybės tiesiog „išpirkti“ turimus kiekvieno individo įsipareigojimus. Dar daugiau, akivaizdu, kad krizės padariniai buvo jaučiami netgi po Irako okupacijos,¹⁴³ todėl matyti, kad tai buvo ir ilgojo laikotarpio sukrėtimas.

Be to, finansinę krizę lydėjo ir kiti veiksniai. Vienas iš jų buvo Irano revoliucija bei Irako-Irano karas, kurio metu Kuveito vyriausybė parėmė Irako pusę. Tokia Kuveito

¹³⁸ Crystal, *Oil and Politics in the Gulf*, 109;

¹³⁹ Moore, *Studies in Comparative International Development*, 42;

¹⁴⁰ Ten pat, 131;

¹⁴¹ Beblawi, 233-234;

¹⁴² Žr. 3 priedą;

¹⁴³ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 125;

pozicija turėjo didelę įtaką vyriausybės santykiui su šiitų mažuma, kuri ilgą laiką buvo viena iš tradicinių al-Sabah rėmėjų. Kuveitui parėmus Irano, kuriame dauguma gyventojų yra šiitai, priešininką, grėšė atitinkama Kuveito šiitų reakcija. Devintajame dešimtmetyje iš tiesų padaugėjo šiitų rengiamų protestų, kurie rodė, jog ši grupė pamažu tampa opozicine jėga valdančiajai šeimai.¹⁴⁴ Svarbu gerai suprasti šio proceso reikšmę – šiitai sudaro dalį judėjimo, vadinamo islamistais. Kaip jau buvo minėta, įvairių islamistinių grupių susiformavimas buvo tiesiogiai įtakotas didelių valstybės distribucinių programų dėka. Šiitai, dėl to buvę valdančiosios šeimos rėmėjais, staiga tapo oponuojančia režimui jėga. Negana to, ši grupė ilgainiui jau buvo išaugusi ir išplėtojusi savitą organizacinį aparatą, kuris garantavo dalinę jų autonomiją nuo režimo.

Pagrindinis struktūrinis veiksnys, tiesiogiai įtakojęs režimo stabilumą ir autonomiją Kuveite, kaip nurodo rentinės valstybės teorija, buvo pasaulio naftos kainų kritimas. Kuveitas, kaip ir daugelis kitų Persijos įlankos naftos eksportuotojų, nuo devintojo dešimtmečio pradžios pasižymėjo dideliu biudžeto deficitu bei užsienio skola.¹⁴⁵ Be poreikio kompensuoti akcijų rinkos žlugimo padarinius, režimo silpnumas pasireiškė ir atvejais, patvirtinančiais rentinės valstybės teorijos logiką. Pagrindinis iš jų buvo didžiuliai įsipareigojimai išlaikant dideles industrines plėtros programas, atlyginimus valstybinio aparato darbuotojams bei socialinių paslaugų užtikrinimą.¹⁴⁶

Dar vienu veiksmu buvo 1990 metų Irako okupacija, po kurios Kuveito atstatymo darbams reikėjo sutelkti didžiulius finansinius resursus.¹⁴⁷ Turint omenyje devintojo dešimtmečio akcijų rinkos krizės pasekmes, Kuveitas buvo ypatingai sudėtingoje padėtyje dėl nuolatinės užsienio skolos didėjimo bei sumažėjusių užsienio rezervų. Pats režimas šiuo atveju taip pat patyrė krizę visuomenės atžvilgiu. Kaip pažymima, Kuveito visuomenėje iki šiol egzistuoja susiskaldymas tarp tų, kurie išgyveno okupaciją ir tų, kurie buvo pasitraukę į užsienį. Šiuo požiūriu Kuveito emyras bei vyriausybė dažnai buvo kritikuojami dėl to, kad neskubėjo grįžti į šalį, kuomet Irakas pasitraukė.¹⁴⁸ Siekdamas pakelti visuomenės pasitikėjimą, emyras iš tiesų skubėjo kuo greičiau vykdyti atstatymo darbus.

Iš viso to matyti, kad be struktūrinių veiksnių, kuriuos nurodo rentinės valstybės teorija, devintasis dešimtmetis žymėjo ilgalaikio pobūdžio krizių susiformavimą bei jų

¹⁴⁴ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 121;

¹⁴⁵ Ten pat, 125; Beblawi,

¹⁴⁶ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 133;

¹⁴⁷ Metz, 96-100;

¹⁴⁸ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 140;

konjunkciją su papildomais išoriniais veiksniais. Šių įvykių poveikis režimo stabilumui ir jo autonomijai buvo akivaizdus, tačiau valdančiosios šeimos dominavimas politikoje nebuvo kvestionuotas. Todėl reikia manyti, kad be didelių finansinių vyriausybės resursų, turėtų egzistuoti papildomi veiksniai, paaiškinantys Kuveito valdančiosios šeimos išlikimą politinio gyvenimo centre. Šiuo atveju svarbu pastebėti, kad valdančioji šeima, valstybei atsidūrus rimtos finansinės krizės akivaizdoje, pagalbos vėl atsisuko į prekeivių sluoksnį.

Kaip jau buvo minėta, Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmai per savo veiklos metus išvystė didelį administracijos aparatą, kuriame dirbo geriausi arabų pasaulio ekspertai. Be to, šios tarybos nariai buvo stambių įmonių savininkai, taigi disponavo taip pat ir nemažais informacijos resursais. Tai buvo institucinis faktorius, kurio teikiami pranašumai resursų atžvilgiu lėmė valdžios paskatas kooperuotis su verslo atstovais. Naujo pobūdžio valdančiosios šeimos ir verslo atstovų koalicija pasireiškė sukūrimu institucijų, kuriose abiejų šalių atstovai dirbo kartu, arba verslo atstovai atlikdavo patarimojo balso funkcijas. Taip 1985-1986 m. buvo suformuota Aukščiausioji planavimo taryba (*Supreme Planning Council*) bei Ekonominio atgaivinimo komitetas (*Economic Reactivation Committee*). Be to, šalia šių aukšto lygio sprendžiamųjų institucijų verslo atstovai buvo tiesiogiai gražinti į politikos sferą. Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmams artimi asmenys ir galiausiai – jos prezidentas – buvo paskirti ministerijų, atsakingų už įvairius ekonominius klausimus, vadovais.¹⁴⁹

Pažymėtina, kad pirminė vyriausybės reakcija į akcijų rinkos krizę buvo griežta. Tuometinis finansų ministras iš karto po to, kai paaiškėjo krizės mastai, viešai pareiškė, kad visi skolininkai privalo susimokėti savo skolas, kadangi valstybė jų visų išpirkti negali.¹⁵⁰ Vis dėlto tai buvo tik dalies vyriausybės nuomonė. Pats emyras parėmė poziciją, kurią pasiūlė Kuveito Komercijos ir Industrijos Rūmai. Ši pozicija buvo grindžiama nuostata, kad visi skolininkai turi atsakyti už savo veiksmus, tačiau pripažįstant, kad krizės mastai neleidžia tikėtis rasti visiems tinkamo sprendimo. Rūmai pateikė krizės padarinių įveikimo planą, kurio esmę sudarė konkrečios priemonės, pagal kurias buvo sumažinti įsiskolinimų dydžiai, prailginti išmokėjimų terminai ir numatoma dalinė valstybės pagalba.

¹⁴⁹ Moore, *Studies in Comparative International Development*, 43-44;

¹⁵⁰ „Kuwait’s Souk al-Manahk Stock Bubble“, *Stock Market Crash*, <<http://www.stock-market-crash.net/souk.htm>>

Šį planą keletą kartų asmeniškai aptarę minėtų rūmų prezidentas ir kronprincas jį pateikė tvirtinti parlamentui.¹⁵¹ Vis dėlto tuo metu parlamento opozicijoje dominavę smulkesnieji prekeiviai bei kitos grupės pasipriešino šiam planui. Opozicija argumentavo, kad planas bus naudingesnis tik didiesiems skolininkams, tuo tarpu mažieji bus priversti bankrutuoti. Tokiu būdu prasidėjo intensyvi vidinė kova dėl krizės padarinių pašalinimo. Galiausiai finansų ministras, parėmęs parlamento opoziciją, atsistatydino 1983 metais. Dar daugiau, 1986 metais parlamentas buvo paleistas ir minėtas prekeivių pasiūlytas planas galutinai patvirtintas be svarstymų parlamento komitetuose.¹⁵²

Šios bendros prekeivių elito ir valdančiosios šeimos pastangos rasti išeitį iš krizės buvo naujo šių jėgų suartėjimo ženklas. Savaime suprantama, kad prekeiviai iš tiesų siekė ne tik prisidėti prie ekonomikos reformų bei jos atstatymo po Irako okupacijos. Vienas iš jų tikslų buvo noras atsverti devintajame dešimtmetyje ypač sustiprėjusį islamistų judėjimą. Taigi šioje vietoje matyti, kad analizė patvirtina rentinės valstybės teorijos išvadas, kad krizės metu režimo autonomija gali patirti rimtų išbandymų. Vis dėlto ši teorija negali pasakyti, kokios bus konkrečios krizės pasekmės, kadangi joje vadovaujamosi abstrakčia režimo ir visuomenės supriešinimo samprata.

Kaip matyti iš Kuveito atvejo, krizės įtakos režimui bei šios šalies visuomenei negalima nagrinėti neatsižvelgiant į tam tikrų visuomenės grupių tarpusavio sąveiką bei santykį su režimu. Kaip rodo Kuveito socialinių jėgų dinamika, iš daugelio veiksnių susidėjusi krizė nevienodai palietė skirtingas visuomenės grupes. Prekeivių elitui devintojo dešimtmečio įvykiai suteikė galimybių dalyvauti politiniame procese asociacijų pagrindu – tiesiogiai adresuojant vyriausybę ir valdančiąją šeimą. Tai didele dalimi buvo nulemta ankstesnės šio sluoksnio raidos, kuomet buvo suformuotas nepriklausomas institucinis pagrindas. Kita vertus, minėta krizė sumažino galimybes islamistų judėjimui dalyvauti politinėje sferoje, kadangi kylant įtampai buvo panaikintas parlamentas. Islamistai Kuveite, kaip ir kitose Vidurio Rytų šalyse geriau sugeba išnaudoti parlamentinio dalyvavimo politikoje galimybes.¹⁵³ Savo ruožtu, tokia įvykių eiga šį judėjimą dar labiau konsolidavo.

Vis dėlto svarbu ir tai, kad abi šios grupės sugebėdavo reikšti bendrus interesus. Pavyzdžiui, 1989-1990 suformuotame judėjime dėl parlamento sugražinimo dalyvavo

¹⁵¹ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 129-130;

¹⁵² Ten pat, 131-134;

¹⁵³ Ten pat, 126;

ties prekeivių elitas, tiek islamistai, tiek kitos grupės.¹⁵⁴ Be to, skirtis tarp senojo stambiųjų prekeivių elito ir islamistų negali būti griežtai ir aiškiai apibrėžta. Pažymima, kad islamistų tarpe galima rasti pakankamai stambių verslininkų, kurie ne tik sutinka su daugeliu Kuveito Komercijos ir Prekybos Rūmų nuostatų, tačiau yra ir šios institucijos valdybos nariais.¹⁵⁵ Tai reiškia, kad iš dalies šias abi grupes galima traktuoti kaip lojalią opoziciją valdančiajai šeimai.

Iš šios analizės aiškėja, kad net jeigu Kuveito ekonominė raida iš dalies ir vedė didelės režimo krizės link, skaudžių jos padarinių išvengimą reikia sieti su šios rentinės valstybės vidinių socialinių procesų sąveika. Ištikus krizei naujas verslo ir valdžios atstovų suartėjimas buvo ypač svarbus faktorius, leidęs kiek įmanoma sušvelninti tiek ekonominio, tiek ir politinio sukrėtimo pasekmes. Kitaip sakant, bendras rezultatas buvo ne režimo sukrėtimas, o stabilumas. Tai leidžia manyti, kad minėti „paktai“ ir toliau gali nulemti valstybės gyvenimo raidą, o tai ypač svarbu dabartinio politinio eksperimentavimo, kurį regime daugelyje Vidurio Rytų valstybių, kontekste.

¹⁵⁴ Metz, 82-83;

¹⁵⁵ Moore, *Doing Business in the Middle East*, 144;

Išvados

Pirma, aptarus pagrindines tendencijas, vyraujančias Vidurio Rytų regiono tyrimuose, matyti, kad čia dominuoja analizės, tiriančios demokratizacijos perspektyvas šio regiono šalyse. Vis dėlto tokio pobūdžio tyrimai pasižymi keletu trūkumų: arba jie neatsižvelgia į konkrečių šalių kultūrinę specifiką, arba jie ieško to, ko regione nėra – demokratijos. Pirmuoju atveju tyrimai gali būti tendencingi arba iškraipyti, antruoju atveju jie dažniausiai veda į aklavietę, kadangi neregint demokratijos perspektyvų ignoruojami įvairūs socialiniai ir politiniai pokyčiai Vidurio Rytų regiono visuomenėse.

Antra, siekiant pateikti alternatyvų požiūrį į Vidurio Rytuose vykstančius įvykius, verta detaliau paanalizuoti dažnai minimą rentinės valstybės teoriją. Ši teorija apibrėžia režimo ir visuomenės santykį, kuris grindžiamas režimo autonomija, jeigu režimo išlaikymą garantuoja ne pati visuomenė, o išorinė renta – pvz., pajamos iš naftos pardavimo. Pagal rentinės valstybės teorijos prielaidas, jeigu naftos atradimas sutampa su modernios valstybės formavimo procesu, taip bus sukurta rentinė valstybė. Nedemokratinis režimas tokioje valstybėje vyraus tol, kol sektorius, iš kurio gaunama renta, nepatirs rimto sukrėtimo, taip sumažindamas režimo autonomiją.

Trečia, iš analizės matyti, kad Persijos įlankos šalis, o iš jų tarpo – ypatingai Kuveitą galima laikyti tobula egzistuojančia rentine valstybe. Ši šalis pagal daugelį teoriškai numatytų kriterijų yra labiausiai priklausoma nuo naftos eksporto. Be to, paradoksalu tai, kad tiek Kuveitas, tiek kitos Persijos įlankos šalys iki šiol nebuvo detaliam nagrinėjamos rentiškumo aspektu. Taip yra dėl to, jog vyrauja nuostata, kad šiose šalyse negali vykti jokie politiniai pokyčiai, nes jų valdomi naftos rezervai leidžia jų valdančiosioms šeimoms išvengti didesnio savo legitimumo kvestionavimo.

Ketvirta, tai rodo, kad ši teorija iki šiol suvokiama pakankamai supaprastintai ir dažniausiai naudojama argumentuoti, kad tokiose šalyse kaip Kuveitas situacija demokratijai yra ypatingai nepalanki. Taip traktuojama rentinės valstybės teorija suteikia mažai analitinės naudos ir ignoruoja vidinių rentinės valstybės pokyčių svarbą.

Penkta, Kuveito atvejo analizė parodė, kad naftos atradimas ir rentos dalijimas visuomenei nepasižymėjo stipriu „rentininko mentalitetu“. Iki naftos atradimo šioje šalyje buvo susiformavęs stiprus prekeivių sluoksnis, kuris buvo svarbus valdančiosios šeimos resursų šaltinis ir kartu – opozicinė jėga. Su pirmosiomis pajamomis iš naftos pardavimo Kuveito emyras siekė „nupirkti“ šį sluoksnį, ir tai iš dalies patvirtina rentinės

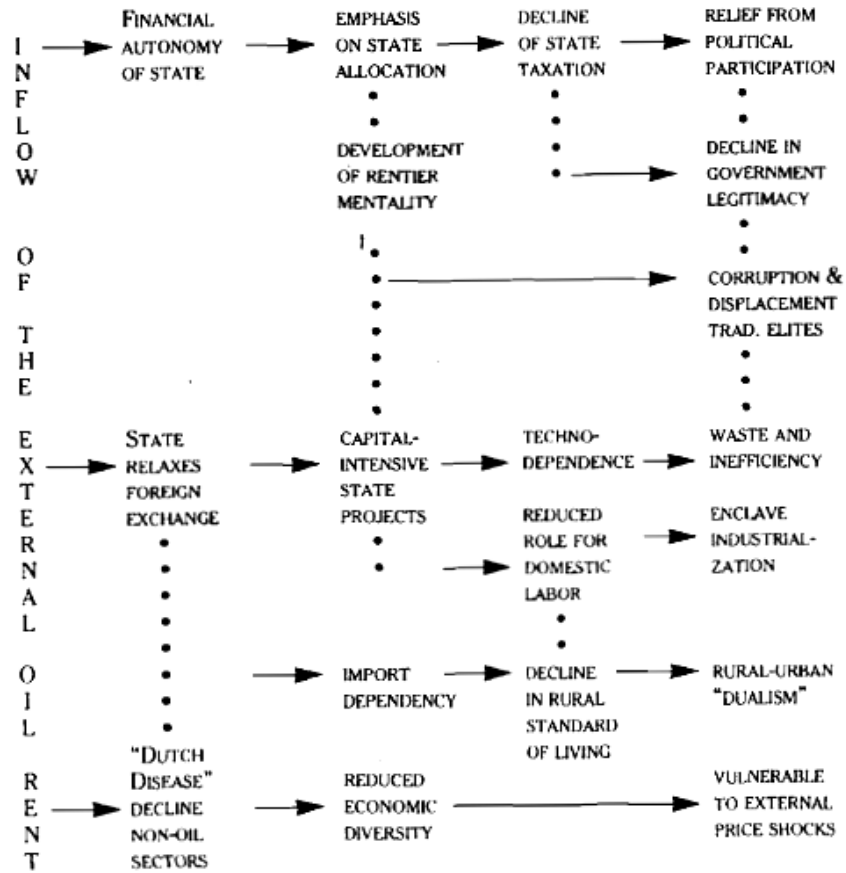
valstybės teorijos nuostatas. Tačiau šis sluoksnis, įgijęs pradinį finansinį stabilumą, ilgainiui išplėtojo organizacinę bei institucinę struktūrą, kuri užtikrino jo nepriklausomybę nuo valdančiosios šeimos.

Šešta, auganti prekeivių nepriklausomybė ir didėjančios pajamos iš naftos pardavimo paskatino režimą įvairiais būdais remti islamistų grupes, turėjusias platesnę paramą visuomenėje. Ši valstybės politika lėmė pakankamai sparčią šių grupių konsolidaciją ir organizuotumo augimą. Ši tendencija atsispindėjo didėjančiu šių grupių atstovavimu parlamente.

Septinta, devintajame dešimtmetyje Kuveitas patyrė eilę sukrėtimų, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai įtakojo valdančiosios šeimos autonomiją. Priešingai negu numato rentinės valstybės teorija, ištikusi krizė nenuvedė prie valdančiosios šeimos ir likusios visuomenės supriešinimo. Prekeivių sluoksnis pasinaudojo galimybe bendradarbiauti su emyru, tuo tarpu islamistinės jėgos iš emyro rėmėjų tapo jo opozicija. Galiausiai krizės rezultatas įdomus tuo, kad devintojo dešimtmečio pabaigoje šios dvi grupės kartu bendrai kreipėsi į emyrą su reikalavimu atkurti 1986 metais panaikintą parlamentą.

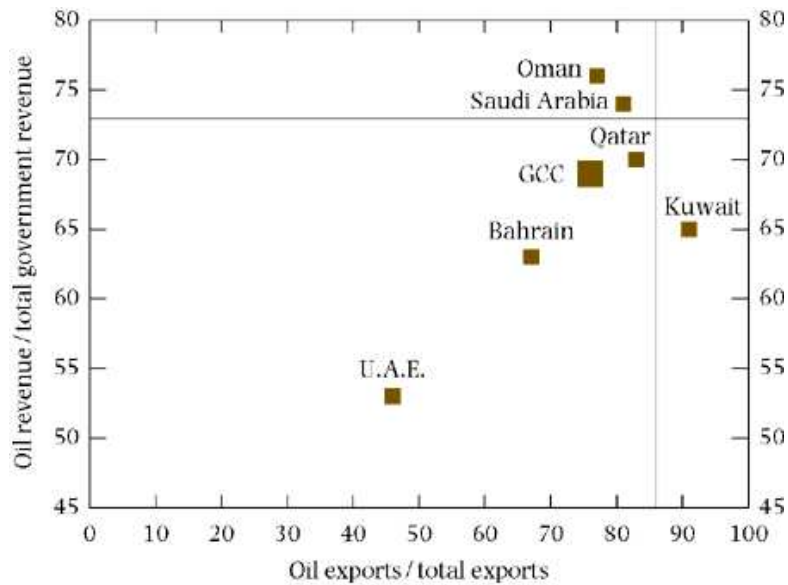
Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad hipotezė yra atmetama. Čia svarbu tai, kad Kuveite vadinamoji „antrinė“ rentinė ekonomika suformavo pakankamai savarankiškas socialines grupes. Nors krizės metu islamistų grupės perėjo į opoziciją režimui, vargu ar galima sakyti, kad jos siekė režimo pakeitimo. Tai veikiau buvo jų taktinis žingsnis siekiant savų interesų. Kita vertus, režimo legitimumą įtakojo ir tai, kad prekeiviai bendradarbiavo su režimu.

1 priedas. Rentinės ekonomikos poveikio kryptys

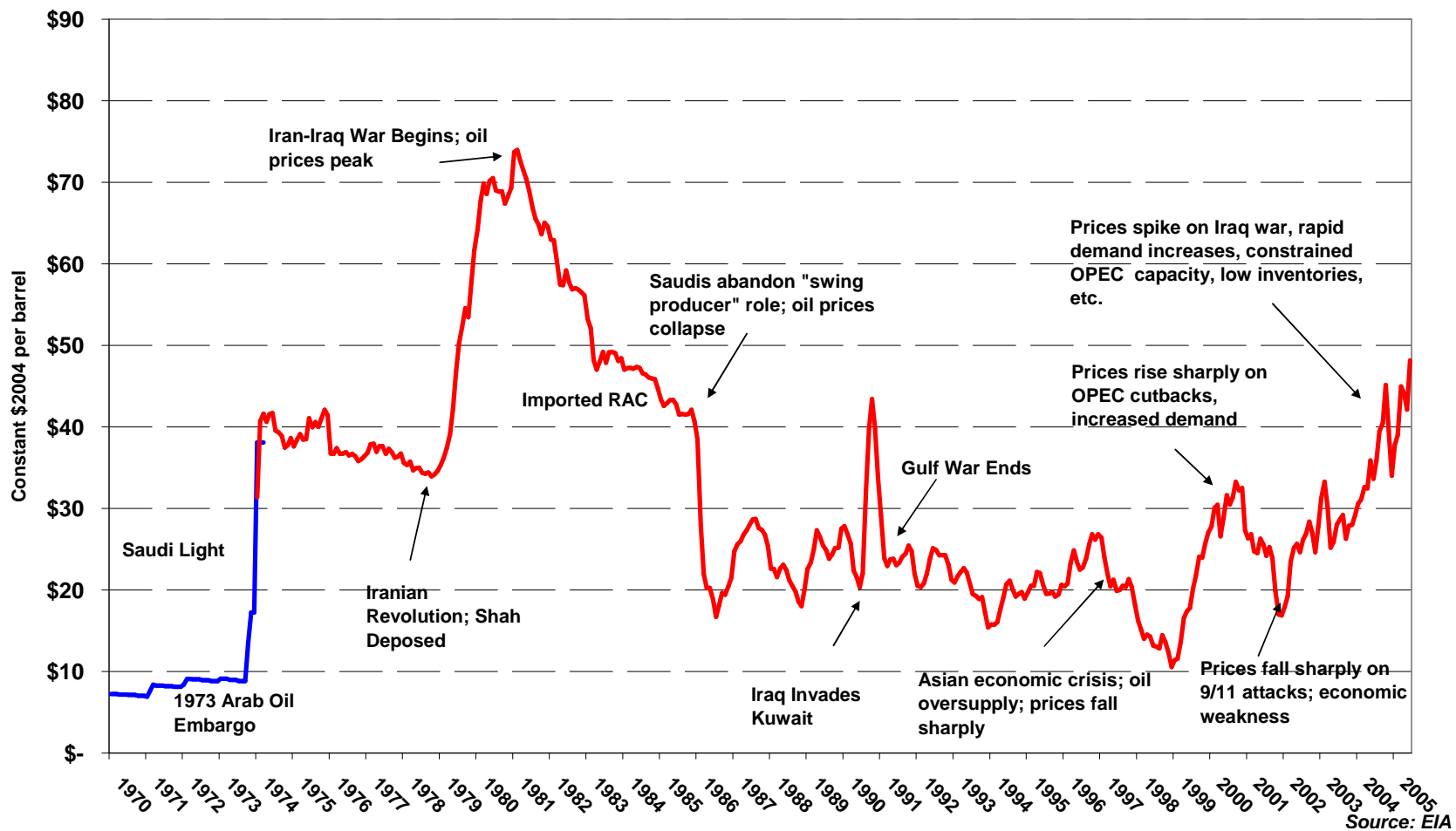
Šaltinis: Douglas A. Yates, *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency and Neocolonialism in the Republic of Gabon*. Trenton: Africa World Press, 1996, 36;

2 priedas. Priklausomybė nuo naftos sektoriaus, 1998-2002 metų vidurkis, proc.

Šaltinis: Ugo Fasano ir Zubair Iqbal, *GCC Countries: From Oil Dependence to Diversification*. International Monetary Fund, 2003;

3 priedas. Pasaulinės naftos rinkos kainos, 1970-2005, USD/bar.

Šaltinis: Energy Information Administration (EIA), www.eia.doe.gov;

Literatūros sąrašas

- Albrecht, Holger ir Oliver Schlumberger, „Waiting for Godot": Regime Change Without Democratization in the Middle East.“ *International Political Science Review* 2004,;
- Anderson, Lisa, „The State in the Middle East and North Africa.“ Kn. Wiarda (sud.) et al., *Comparative politics. Developing nations*;
- Annual Statistic Bulletin 2006*, OPEC;
- Beblawi, Hazem, „The Rentier State in the Arab World.“ Kn. Howard J. Wiarda (sud.) et al., *Comparative politics. Developing nations: Latin America, the Middle East and Sub-Saharan Africa*, 5 t. London: Routledge, 2005;
- Bromley, Simon, *Rethinking Middle East Politics*. Cambridge: Polity Press, 1994;
- Crystal, Jill, „Coalitions in Oil Monarchies: Kuwait and Qatar.“ *Comparative Politics*, July 1989;
- Crystal, Jill, *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990;
- Country Analysis Briefs*, Energy Information Administration (EIA), www.eia.doe.gov;
- Economic Bulletin*. Ministry of Finance of the Kingdom of Bahrain, <<http://www.mof.gov.bh>>;
- Ehteshami, Anoushiravan, „Reform From Above: the Politics of Participation in the Oil Monarchies.“ *International Affairs*, 79, I, 2003,;
- Ehteshami, Anoushiravan ir Emma C. Murphy, „Transformation of the Corporatist State in the Middle East.“ Kn. Howard J. Wiarda (sud.) et al., *Comparative Politics. Developing Nations: Latin America, the Middle East and sub-Saharan Africa*, 5 t., London: Routledge, 2005, 256;
- Encyclopaedia Britannica CD*, 1997;
- Farell, Diana et al., „The New Power Brokers: How Oil, Asia Hedge Funds and Private Equity Are Shaping Global Capital Markets.“ *McKinsey Global Institute*, October 2007;
- Fasano, Ugo ir Zubair Iqbal, *GCC Countries: From Oil Dependence to Diversification*. Washington: International Monetary Fund, 2003;
- Gambill, Gary C., „Explaining the Arab Democracy Deficit.“ *Middle East Intelligence Bulletin*. Vol. 5, no. 2, February-March 2003;
- Global Security*, <<http://www.globalsecurity.org/military/intro/islam-salafi.htm>>

- Gylfason, Thorvaldur, „Institutions, Human Capital, and Diversification of Rentier Economies“. Pranešimas konferencijoje *Transforming Authoritarian Rentier Economies*. Bona, 2005 m. rugsėjo 21-24 d. <<http://www.hi.is/~gylfason/private/Bonn%20Paper%202005%20Rev%20IOES.pdf>> [2008 01 16]
- al-Ghunaim, Abdula Yusuf (sud.), *Kuwait. Statehood and Boundaries. Objective Facts and Iraqi Claims*. Kuwait: Center for Research and Studies on Kuwait, 1999;
- Halliday, Fred, *The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006;
- Herb, Michael, „Emirs and Parliaments in the Gulf.“ *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 4, 2002, ;
- „How to Spend It.“ *The Economist*, 24 April 2008;
- Index of Economic Freedom 2008*, <<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.cfm>> [žiūrėta 2008 05 02];
- Country Reports*, International Monetary Fund:
- United Arab Emirates: Statistical Appendix*, No. 07/348, 2007;
- Islamic Republic of Iran: Statistical Appendix*, No. 07/101, 2007;
- Kuwait: Statistical Appendix*, No. 06/133, 2006;
- Qatar: 2007 Article IV Consultation—Staff Report*, No. 08/5, 2008;
- Saudi Arabia: Financial System Stability Assessment*, No. 06/199, 2006;
- Venezuela: Statistical Appendix*, No. 99/111, 1999;
- Jones, Jeremy ir Nicholas Ridout, „Democratic Development in Oman.“ *The Middle East Journal*, Summer 2005, 3 (59), 376-392;
- Kamrava, Mehran, „Politics of Weak Control: State Capacity and Economic Semi-Formality in the Middle East.“ *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, vol. XXII, no. 1&2, 2002, 43-52;
- Kanna, Ahmed, „Dubai in a Jagged World.“ *Middle East Report*, 243, 2007, 22-29;
- Karl, Terry Lynn, *The Paradox of Plenty. Oil Booms and Petro-States*. Berkeley: California University Press, 1997;
- „Kuwait’s Souk al-Manahk Stock Bubble“, *Stock Market Crash*, <<http://www.stock-market-crash.net/souk.htm>>

- Lucas, Russel E., „Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in A Middle Eastern Regime Type.“ *International Journal of Middle East Studies*, 36, 2004, ;
- Luciani, Giacomo, „The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratisation.“ Kn. Ghassan Salamé (ed.), *Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*. London: I.B.Tauris, 1996;
- Mahoney, James ir Daniel Schensul, „Historical Context and Path Dependence.“ Kn. Robert E. Goodin ir Charles Tilly (sud.), *The Oxford handbook of contextual political analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2006;
- Marcel, Valérie, *Oil Titans. National Oil Companies in the Middle East*. London: Chatham House, 2006;
- McElhinny, Jennifer, „Kuwait Reforms: Slow, but Steady“. *The Middle East Institute*, 2005 m. birželio 27 d., <<http://www.mideasti.org/articles/doc391.html>> [žiūrėta 2007 10 25]
- Metz, H.Ch. (ed.), *Persian Gulf States: Country Studies*, Washington: US Government Printing Office, 1993;
- Moore, Pete W., *Doing Business in the Middle East. Politics and Economic Crisis in Jordan and Kuwait*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004;
- Moore, Pete W., „Rentier Fiscal Crisis and Regime Stability: Business-State Relations in the Gulf.“ *Studies in Comparative International Development*, Vol. 37, No. 1, Spring 2002;
- Moore, Pete W. ir Bassel F. Salloukh, „Struggles Under Authoritarianism: Regimes, States and Professional Associations in the Middle East.“ *International Journal of Middle East Studies*, 39, 2007, 63; 53-76;
- Nonneman, Gerd, „State of the Art. Rentiers and Autocrats, Monarchs and Democrats, State and Society: the Middle East Between Globalization, Human ‘Agency’ and Europe.“ *International Affairs*, 1 (77), 2001, 141-162;
- Noreng, Øysten, „The Predicament of the Gulf Rentier State.“ Kn. Daniel Heradstveit ir Helge Hveem (sud.), *Oil in the Gulf. Obstacles to Democracy and Development*. Aldershot: Ashgate, 2004;
- Okruhlik, Gwenn, „Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition. The Political Economy of Oil States.“ *Comparative Politics*, April 1999, 295-315;
- Ottaway, Marina S., Jillian Schwedler, Shibley Telhami, Saad Eddin Ibrahim, „Democracy: Rising Tide or Mirage?“ *Middle East Policy*, Vol. XII, No. 2, Summer 2005;
- Pierson, Paul, *Politics in Time. History, Institutions and Social Analysis*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2004;

- Račius, Egdūnas, „Diversification of Domestic Politics of the GCC Member States After the Second Gulf War“. *Acta Orientalia Vilnensia*, 1, 2000, 208;
- Sarsar, Saliba, „Quantifying Arab Democracy. Democracy in the Middle East.“ *Middle East Quarterly*, Summer 2006, 21-28;
- Schlumberger, Oliver, „The Arab Middle East and the Question of Democratization: Some Critical Remarks.“ *Democratization*, Vol. 7, No. 4, summer 2000;
- Sick, Garry, „The Coming Crisis in the Rentier Gulf.“ *The Washington Quarterly*, 2(21), Spring 1998, 195-212;
- Siddiqi, Moin, „Top Arab Banks Special Report.“ *Middle East*, October 2007, 51-56;
- Smith, Adam, *Tautų turtas*. Vilnius: Margi raštai, 2004;
- Smith, Benjamin, „Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World, 1960-1999.“ *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 2, April 2004;
- Statistical Yearbook*, Ministry of National Economy of Oman, <<http://www.moneoman.gov.om/book/syb2008cd/english.html>>
- Statistical Yearbook*, Ministry of Economy and Planning of the Kingdom of Saudi Arabia;
- Valenti, Peter C., „Death of Kuwait’s Emir: Celebration of a Legacy and the End of an Era“. *Washington Report*, April 2006, 44-45;
- World Factbook*, CIA, <www.cia.gov/cia/publications/factbook> [žiūrėta nuolat]
- Yates, Douglas A., *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency and Neocolonialism in the Republic of Gabon*. Trenton: Africa World Press, 1996;
- Zambelis, Chris, „The Strategic Implications of Political Liberalization and Democratization in the Middle East.“ *Parameters*, autumn 2005,;
- www.un.org;

Summary

The possibility of change in a rentier state: the case of Kuwait

This paper investigates the implications of the rentier theory thesis to the political changes in a rentier state.

First of all, it is clear that in the current analyses of the Middle Eastern societies a dominant theme is the search for democratization. This paper challenges this view by arguing that such approach leads to the analytical (and sometimes practical) dead end. To investigate the processes in the Middle East, we should direct our focus to regime stability without having democracy prerequisites involved in our analysis.

The theory of a rentier state describes the state-society relations as dismissing the importance of taxation. Thus, receiving huge amounts of external rent, the regime is autonomous from the society. This will prevent any changes in the future, if no fiscal crisis occurs. Fiscal crisis may deter the autonomy of the regime and thus provoke the change in politics. It is clear that although useful, such view obscures the importance of internal changes in the regime.

The Kuwait case study reveals that some groups (merchants) of the society were important before the oil. Contrary to the rentier state thesis, they were not coopted by the wealth provided by the regime. Moreover, other groups were supported by the ruling family to counterbalance the strength of the merchants. In the context of the fiscal and other external crises the interplay between these groups and the regime were vital to regime legitimacy as such.

The analysis refutes the hypothesis that fiscal crisis leads to the efforts of society to change the regime.